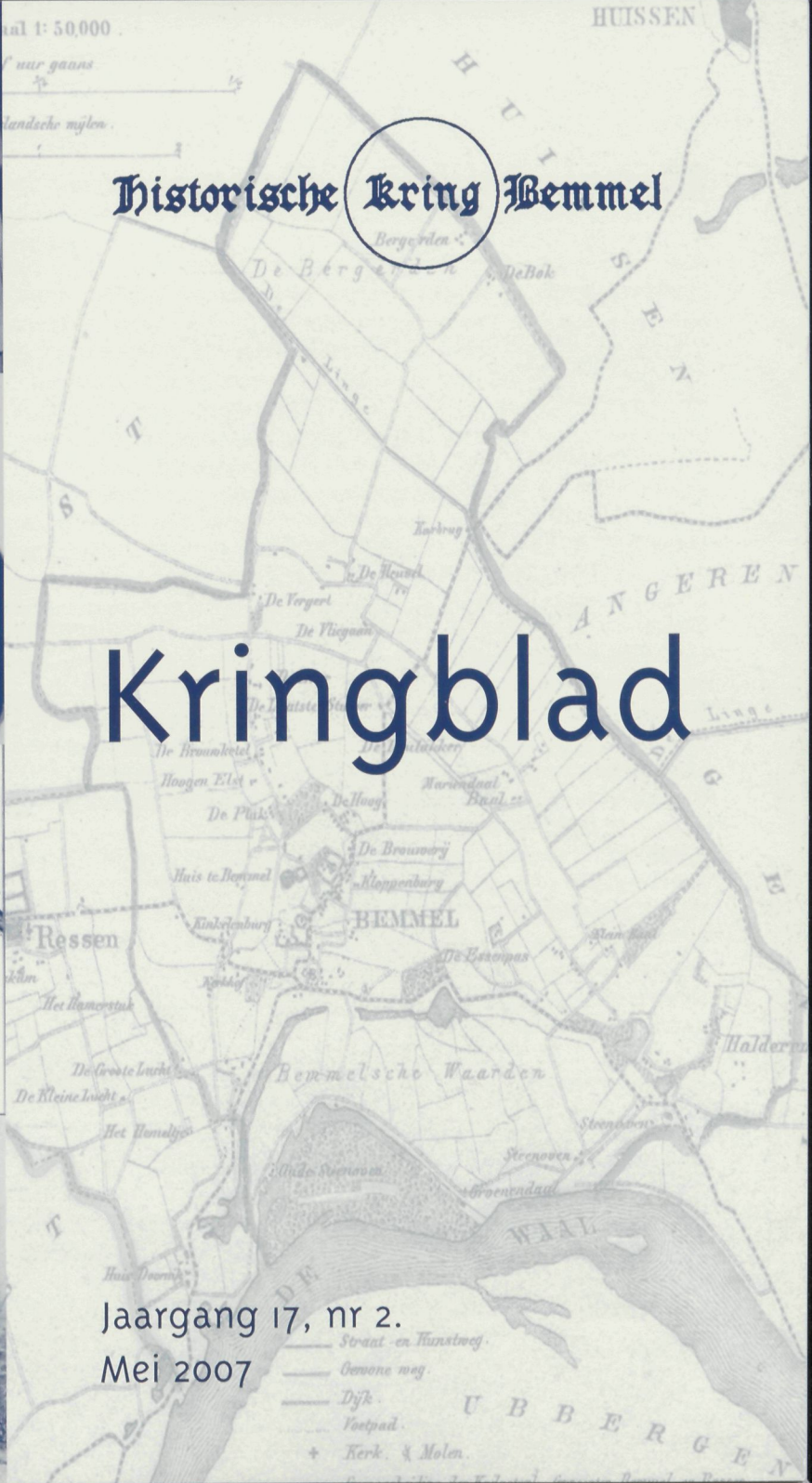
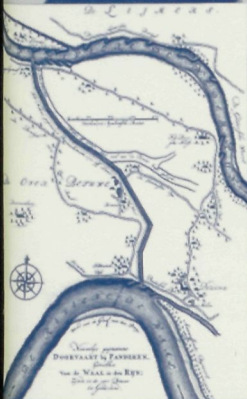

Historische Kring Bemmelerwaard

Kringblad

Jaargang 17, nr 2.

Mei 2007

- Straat- en Tuinweg.
- Gewone weg.
- Dijk.
- Footpad.
- + Kerk. & Molen.

Historische Kring Bemmel

Uitgave ten behoeve van de leden, jaargang 17 no 2.
DATA DRUK Gendt
ISSN 1384-9271

Inhoudsopgave:

Woord van de voorzitter	1
Tussen Strang en Plak	2
Nieuws uit de krant van 100 jaar geleden.....	16
Thema-avond Pannerdensch Kanaal prima bezocht	17
Zoals het was - 'Brugdijk'	18
Straatnamen in Bemmel, Haalderen en Ressen - Ressenestraat	20
Uitreiking Kringprijs 2007	23
Nederland in de Eerste Wereldoorlog	24
't Is Historisch (25) - Een stapel granaten	34
Een sportief gezelschap uit Haalderen	36
300 jaar Pannerdensch Kanaal	38
Excursie steenfabriek Rodruza De Zandberg in Gendt	50
Flitsen uit de geschiedenis van Doornik (16)	53
De tijd stond stil.....	62
Aanwinsten.....	67
Een krantenknipsel (46)	68
Uut de ouwe deus - Riolering	69
Reacties op het artikel "Op zoek naar A.J. Janssen"	70
Contributiebetalng 2007	70
Internetwetenswaardigheden	71
Agenda	71
Boeken	72
Colofon	

Dit is de achtenveertigste uitgave van het Kringblad.

Het voornemen bestaat het volgende nummer begin september 2007 te laten verschijnen. Kopij voor dat nummer is welkom en kan bij de redactieleden of bij het secretariaat worden ingeleverd. Als uiterste datum voor het inleveren van kopij willen wij graag 15 juli 2007 aanhouden.

Woord van de voorzitter

Voor u ligt het voorjaarsnummer van het Kringblad met andermaal veel lezenswaardige artikelen, naast de verslagen van diverse activiteiten.

Alvorens enkele lichtpuntjes aan te stippen, begin ik met een minder leuk bericht. In verband met het vorderen der jaren en gelet op zijn gezondheid heeft onze secretaris Joop Verburg zich dit voorjaar niet opnieuw voor een termijn van drie jaren herkiesbaar gesteld. Hiermee is een eind gekomen aan bijna 12 jaar bestuurslidmaatschap. Het bestuur zal Joop als toegewijd secretaris node gaan missen, maar uiteraard konden wij niet anders dan zijn besluit respecteren. We hebben hem bedankt voor de inzet waarmee en de wijze waarop hij zich van zijn taken heeft gekweten. Joop heeft ons, toen hij ons zijn beslissing mededeelde, aangegeven nog wel actief te willen blijven voor de kring. Inmiddels heeft hij echter twee zware operaties moeten ondergaan. Zijn inspanningen zullen de komende tijd dan ook vooral op het revalideren gericht zijn. Wij wensen hem ook vanaf deze plaats een voorspoedig herstel toe en hopen hem nog jaren als kringlid in ons midden mogen hebben.

Gerard Sommers, onze penningmeester, zal voorlopig het secretariaat waarnemen tot wij een vervanger hebben gevonden. Mocht u over de vereiste kwaliteiten en vrije tijd beschikken om als secretaris van een bloeiende vereniging te functioneren, laat het ons dan weten. Wij vertellen u graag wat er zoal bij komt kijken. Wandel tijdens onze dinsdagavonden eenmaal binnen om daarover met ons van gedachten te wisselen.

Eén van de lichtpuntjes waarover ik eerder sprak, is dat tijdens de Algemene Ledenvergadering mevrouw H. te Lintel Hekkert-van Seuren te kennen heeft gegeven wel interesse te hebben voor een algemeen bestuurslidmaatschap. Wij zullen tijdens onze eerstkomende bestuursvergadering nader kennis met haar maken en bezien welke werkzaamheden zij binnen ons bestuur op zich zou kunnen nemen. Het zou mooi zijn als we ons bestuur aan de basis kunnen versterken.

Tijdens het schrijven van dit voorwoord werd de laatste hand gelegd aan het informatiepaneel dat bij de locatie van het verdwenen adellijke huis 'De Poll' komt te staan. Eind april is een gecombineerde presentatie gepland waarbij het onderzoeksrapport door Bureau Archeologie van de gemeente Nijmegen en het informatiepaneel door Kelvin Wilson en ADC Heritage worden gepresenteerd. Deze aanvullende informatie over 'De Poll' zullen we vervolgens op onze website zetten. Tijdens onze thema-avond op dinsdag 22 mei aanstaande zullen de resultaten van het archeologisch onderzoek op 'De Poll' nogmaals breed worden gepresenteerd. Graag tot dan.

Marc Kocken

Tussen Strang en Plak

Inleiding

In 1956 werd op initiatief van enkele enthousiaste Bemmelingen een speelfilm gemaakt. Die Bemmelingen waren Constant van Damme, leraar Frans aan de ULO, Ad Akkermans, hoofd van de VGLO-school, toen gevestigd in 'Brugdijk', en Rutger Busser, onderwijzer aan de jongensschool, die veel toneel speelde, vooral ook met de kinderen van zijn klas. De film speelde zich af in het dorp Bommel en heette 'Tussen Strang en Plak' met als ondertitel 'The big old lovers'. Meespelenden waren Trees Witlox, Philomeen Roelofs, Theo van Rossem, Wim Gaertner, Bertus van Meegen, Willemien Gaertner, Els Zegers, Wim Stoffels, Joop Havekes en natuurlijk in de hoofdrollen Rutger Busser en Ad Akkermans. Rutger Busser en Ad Akkermans ontfermden zich over het scenario en de regie. Geluid werd verzorgd door kapelaan Ter Bekke. De film zelf was een stomme film. Het geluid, dat door de kapelaan werd verzorgd, werd gedraaid tijdens de voorstellingen. Daarbij was, geheel in de traditie van de stomme film, iemand aanwezig die de verklarende tekst sprak: de explicateur. Constant van Damme hanteerde de camera en deed de montage.

Het ontstaan van de film – toneelvereniging 'Werken en Weldoen'

Het begon bij de Bommelse toneelvereniging 'Werken en Weldoen', die vanuit een noodlijdende zangvereniging met steun van de Vincentiusvereniging in 1890 werd opgericht. In eerste instantie werd een toneelstuk opgevoerd als dank aan de 'Vincentianen'. Daarna werd op aandringen van de Vincentiusvereniging omgeschakeld van zang- naar toneelvereniging. De eerste f 100 verenigingsmiddelen werden geschonken door de heer Hent Jansen.

Er werd een vergadering uitgeschreven, zo schrijft 'De Gelderlander' in 1950 op een pagina, die geheel gewijd was aan het 60-jarig bestaan van de vereniging, waarop alle zangers en andere jongeren, die zich voor de toneelkunst wilden inzetten, werden uitgenodigd. Een van de voornaamste punten was de doop van de splinternieuwe Bommelse vereniging. Verschillende namen werden geopperd, maar 'Werken en Weldoen' vond bij iedereen toch wel de meeste bijval, zodat deze naam voor de vereniging werd aangehouden. Op deze bijeenkomst kreeg ook ieder een taak toebedeeld. Zoo nam de heer Kehl het schilderwerk voor zijn rekening. Jan v.d. Berg nam het timmerwerk op zich. (...). De ruimten waarin gerepeteerd werd varieerden nogal eens tussen een stil toilet, het kippenhok van de eerw. zusters, dat de spelers de nodige hoendervlooien op de hals deed halen, en tenslotte het eigen toneel.

Er werd een avond vastgesteld, waarop gespeeld zou worden. Er werden een paar dagen van tevoren gele velletjes papier uitgereikt, waarop verteld werd, dat 'Baas Snijders' vóór de pauze en 'De vliegende Student' na de pauze voor het voetlicht zou komen. Mevrouw Bastiaanse begeleidde een paar charmante

Bemmelse meisjes op de piano en zo werd de eerste uitvoering een groot succes.

'Werken en Weldoen' speelde met regelmaat in zaal Bouwman, later zaal Gadema. Toen die zaal rond 1950 werd afgebroken, vonden de opvoeringen plaats in zaal Ebbers. Toen de toneelvereniging na de oorlog opnieuw werd opgestart, liepen de heren Fons Wierink en Gijs en Bertus van Meegen uit de Pas voorop. Andere leden, die zich vrijwel vanaf het begin inzetten voor de vereniging waren Willemien Gaertner en haar broer Wim, die achter in zijn schuur spiegels had geplaatst om de mimiek te oefenen. In de beginjaren bestond de vereniging alleen uit mannen. Voor vrouwenrollen werden per toneelstuk dames gevraagd. Later konden vrouwen ook lid worden.

Verdere bekende leden waren Wim Stoffels, de timmerman, Gerard Derksen, de mulder en zijn zus Marietje, Antoon van Engen, de kleermaker, Wim Egerschot, de schilder, Dora Knipping en Ceciel van Meegen. Verder vinden we de namen van Riekie en Theo van de Sant, Philomeen Roelofs, Trees Witlox, Elly Wierink, Johan Janssen, Jan van de Laak, Annemarie, Theo en Jan van Rossem, Ruth Heijmen, Huub Verweijen, Miek, Cor en Wim van der Velden, Mien Polman, Mies Houterman, Mimi Stoffels, Riet Sloot, Riny en Coby Spanbroek, Jo Bruins en Gerard van Loon en waarschijnlijk nog verschillende anderen.

Scène uit het toneelstuk 'De engel in de kist'. Vlnr.: Wim Egerschot, Antoon van Engen, Rutger Busser en Philomeen Roelofs.

Tijdens en na de oorlog voerde de heer Wierink bij vrijwel elk toneelstuk de regie. Kapper Klep was grimeur. Toen die naar Australië was geëmigreerd, werd hij opgevolgd door kapper Jan Ebbers, die zijn zaak in hetzelfde pand - naast café Ebbers - had. Wim Egerschot en Gerard van Loon bouwden meestal de decors. Voor het licht zorgde doorgaans de heer Wieland.

De vereniging kreeg regelmatig nieuwe leden. Iemand zei eens: "Er komen steeds meer vreemden bij. De vereniging gaat zo naar de Filistijnen!" Maar de vereniging bleef bestaan en bloeide. Een tijd lang gaf de heer Mommers, onderwijzer aan de BLO-school, een cursus acteren voor mensen die lid wilden worden. Die werden dan meteen getest of ze talent hadden en al dan niet mee mochten doen. Dat gebeurde bij Mommers aan huis aan de Sandershof. Dit was geheel op vrijwillige basis en er hoefde geen examen afgelegd te worden. Niet alle leden van 'Werken en Weldoen' deden daaraan mee.

Ook Ad Akkermans en Rutger Busser meldden zich aan als lid en na enige tijd namen zij de leiding over. Kapelaan Ter Bekke was als geestelijk adviseur bij de toneelvereniging betrokken. Hij las ook de uitgekozen toneelstukken en bekeek of ze door de beugel konden.

Philomeen Merkus-Roelofs vertelde hoe zij er bij kwam. Er was een volksdansgroep in Bommel, die regelmatig optrad. In 1937 werd zelfs een landelijk volksdansfeest in Bommel georganiseerd. Het optreden van de dansgroep was meestal geen avondvullend programma, zodat er als aanvulling dan een kort toneelstuk werd opgevoerd. Daaraan had Philomeen enkele keren meegedaan. Daarnaast had ze nu en dan een declamatie verzorgd bij kerkelijke dankdagen voor de oogst. Dat was Wierink opgevallen. Hij vroeg haar, of ze bij 'Werken en Weldoen' mee wilde spelen in het stuk 'Moeder'. Philomeen had daar wel oren naar en ze kreeg meteen een dramatische rol toebedeeld. Ze moest de moeder spelen. Daarna is Philomeen bij de toneelgroep blijven meedoen.

Trees Witlox kwam uit Maastricht. Daar was een soort toneelvereniging ontstaan uit mensen, die een abonnement op de schouwburg hadden en die dus geïnteresseerd waren in toneel. Ze speelden jaarlijks één voorstelling. De leden gingen op cursus bij Arend Hauer (vader van Rutger) en Ton Lutz. De laatste heeft over één stuk de regie gevoerd. Daarvan hoorde Akkermans toen Trees in Bommel kwam werken bij het onderwijs aan de meisjes-VGLO. Hij vroeg haar en zo werd zij lid van de vereniging.

'Werken en Weldoen' speelde op uitnodiging ook wel in andere plaatsen. Vaak waren het serieuze stukken, die opgevoerd werden, maar er was ook regelmatig veel te lachen. Henk de Man herinnert zich stukken als 'Bloed en liefde' en 'De ebbenhouten olifant'. Anderen noemen 'De vrek', 'De engel in de kist', 'Het lege graf' en 'Arsenicum en oude kant'. Het laatstgenoemde stuk werd opgevoerd ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Sint Vincentiusvereniging in 1953. Men herinnert zich nog 'Vader schrijft een bestseller' en 'Kinderen van ons volk'. Dit laatste stuk werd heel vaak opgevoerd, ook buiten Bemmelen.

R.K. TONEELVERENIGING

„WERKEN EN WELDOEN”

OPGERICHT 1890 - BEMMEL

★

Begunstiger

BEWIJS VAN TOEGANG

17 FEBR. '52 - AANVANG 8 U.

★

VOOR DE KLUCHT IN DRIE BEDRIJVEN

DE ENGEL IN DE KIST

DOOR A. B. M. LAMBOO EN PIET MOSSINKOFF

KUNSTLIEVENDE leden moeten op de dag der uitvoering van 11 tot 11.30 uur aan de zaal plaatsbespreken. — BEGUNSTIGERS worden beleefd verzocht voor 16 Februari op te geven hoeveel plaatsen zij wensen.

Namens de Toneelvereniging „Werken en Weldoen”
de Secretaris H. J. van Engen, Tel. 268

Bewijs van toegang voor 'De engel in de kist'.

Omdat de gemeente Lisse Bemmelen had geadopteerd in het kader van de hulpverlening direct na de oorlog, werd 'Kinderen van ons volk' daar ook een paar keer uitgevoerd. Wim Gaertner speelde de rol van pastoor. Die zondag bleven de spelers in Lisse voor een tweede voorstelling in de volgende week. Ze gingen daar naar de kerk. Toen Wim Gaertner de kerk verliet na de dienst, werd hij aangesproken met 'Meneer pastoor'. Ook het stuk 'Aanklacht tegen God' werd op vele plaatsen buiten Bemmelen opgevoerd.

GEMEENTE BEMMEL

Telefoon:
Gemeentehuis:
K 8801-255.
Woonhuis burgemeester:
K 8801-315.
Postbus- en girodienst:
nummer 75430.

Aan:
de Heer Secretaris der Tonsel-
vereniging "Werken en Weldoën"
p/a de heer H.J. van Engen
A 175
Bemmel.

Uw brief van:
11 December 1951

Ons nummer:
-1.758.15

Bemmel,
de **14e December 1951**

ONDERWERP: Tonseluitvoering.

In antwoord op Uw nevenvermeld
verzoek verlenen wij U bij deze toestemming
tot het doen geven van een tonseluitvoering
door Uwe vereniging op 26 en 30 December
a.s. in zaal Janssen te Bemmel.

Tevens verlenen wij U voor bei-
de avonden vrijstelling van de betaling
van vermakelijkheidsbelasting.

Burgemeester en wethouders van Bemmel,
De secretaris, De burgemeester,

BIJLAGEN: —

De gemeente vond het goede doel van 'Werken en Weldoën' zo belangrijk dat er geen vermakelijkheidsbelasting werd gevraagd.

Het was een heel gezellige club. In het begin van de jaren vijftig was het wat schools, doordat de regie werd gevoerd door de onderwijzers Busser en Akkermans. Maar het werd al snel gemoedelijker en Bertus Merkus vertelde, dat hij wel eens kwam kijken tijdens een repetitie, waar zijn meisje Philomeen Roelofs meespeelde. Het was altijd oergezellig, zei hij. Het Bemmelse publiek kende natuurlijk de belangrijkste spelers en

speelsters en sommige spelers kregen al applaus als ze het podium opkwamen, nog voor ze iets gezegd hadden.

De belangrijkste winst voor Bemmels oudste toneelgroep, schrijft De Gelderlander in 1956, is, dat men momenteel over een ensemble beschikt, waarvan de individuele prestaties niet zover meer uit elkaar liggen. (...). Na afloop werd in interne kring hulde gebracht aan mevr. C. Vlutters-van Meegen, die op voorbeeldige wijze heeft meegewerkt aan het welslagen van de uitvoering en aan mej. Philomeen Roelofs, die voor de laatste maal met W. en W. optrad. Bijzonder lof voor décor, door enkele leden ontworpen, dat met eenvoudige middelen een moderne, prettige woonkamer was geworden.

Ter gelegenheid van het 70-jarig bestaan van 'Werken en Weldoën' werd 'Pro Memori' opgevoerd, onder regie van Jan C. Peters. Het laatste stuk, dat werd opgevoerd was 'Jaqueline en de spoken'.

In 1955-56 kwamen Busser en Akkermans op het idee van een speelfilm. Ze hebben samen het verhaal bedacht en geschreven. Of de diverse Bemmelse zakenlieden, waarvan het bedrijf in de film voorkwam, meebetaald hebben

aan de kosten, is niet bekend. Zoiets regelden Akkermans en Busser en daarover werd binnen de vereniging niet overlegd. Wel zijn Cor van der Velden en Trees Witlox, samen met meerdere leden van 'Werken en Wel-doen' met een draaiorgeltje door Bommel getrokken, verkleed als zigeuner-meisjes in carnavalskleren, die in Maastricht geleend waren, om onderweg te collecteren voor Troef 26/10, de film. Verder werd bij de vertoning van de film entree geheven, waardoor de kosten waarschijnlijk wel gedekt waren.

Een scène uit het toneelstuk 'Het lege graf', dat eind jaren vijftig gespeeld werd. Het was een zeer indrukwekkend stuk. Het verbeeldt een rechtszaak tegen de discipelen van Jezus. Die worden ervan beschuldigd het lichaam van Christus gestolen te hebben om zo te suggereren dat Hij verrezen is. Het geheel is gesitueerd in de hedendaagse tijd. Na elke akte werd een deel uit de 'Mattheus-Passion' ten gehore gebracht en dat was zeer ontroerend. Trees Witlox (zittend) wordt ondervraagd door Jan Cruysen. Rechts daarvan Rutger Busser. Achter de tafel van rechts naar links de heer Bouwman, Theo Janssen en Huub Verweijen.

Het verhaal van de film

Onder aan de Waaldijk ligt de Strang, een oud stuk van de Waal. Tussen de dijk en de Strang ligt nog een stuk weiland, dat in de film als hooiland in gebruik is. Hooioppers staan op het land en twee zussen (Philomeen Roelofs en Trees Witlox) en hun broer (Theo van Rossem) zijn daar aan het werk. Langs het water ontdekken we twee in het zwart geklede en besnorde muzikanten (Rutger Busser en Ad Akkermans), die langs de huizen, maar nog liever langs cafés gaan, hun muziek ten gehore brengen en dan de hoed

ophouden voor een bijdrage in hun levensonderhoud en voor een slokje. Ze komen in een roeibootje over de Strang aangevaren en leggen aan bij het hooilandje, waar de zussen aan het werk zijn.

Of beide meisjes al eerder door deze heren zijn lastig gevallen, is niet bekend, maar ze doen wel alsof ze bang voor

hen zijn. Broerlief loopt op de heren toe om ze te laten weten, dat ze van zijn zussen af moeten blijven. Het blijft niet bij woorden alleen en een vechtpartij ontstaat, waarbij de broer uiteindelijk het onderspit moet delven. Hij wordt door de muzikanten het water in gejonast.

Daarna maken de heren, dat ze weg komen. De meisjes zijn kennelijk bang voor hen en zij vluchten een andere kant op. In eerste instantie gaan de mannen naar café 'Het Hemeltje', waar ze hun muziek ten gehore brengen en waar ze een borreltje drinken. Bertus van Meegen, de uitbater van 'Het Hemeltje' (eigenaar Thé Houterman speelt zelf niet mee) vindt, dat ze genoeg gehad hebben en hij wijst ze de dijk op richting Bemmelen.

Eenmaal buiten lopen ze over een pad de dijk op en wandelen richting Bemmelen. Plotse-ling horen ze een auto achter hen aankomen, ze stellen zich in de berm van de dijk op en maken met de duim het bekende liftersgebaar. De auto blijkt een grote, open Amerikaanse slee te zijn met Wim Stoffels aan het stuur. Hij stopt en de muzikanten mogen meerijden. Bij 'De Arend'

is de tocht ten einde. Daar stappen de heren uit en terwijl de chauffeur met dankbetuigingen wordt afgeleid, grist één van de mannen twee sigaren uit de borstzak van het jasje van Wim Stoffels. Nu moeten de mannen haast maken, zodat ze weg zijn voordat Wim die sigaren mist en achter hen aankomt. Ze lopen snel de dijk af en komen dan bij het café Havekes aan de Dorpsstraat

naast garage Schaeffer. De film laat het interieur van het café zien. De beide muzikanten nemen een borreltje. Op één van de barkrukken zien we Jan Francissen zitten.

Van Havekes lopen de mannen naar café en sigarenwinkel Kemperman. Ze lopen de tabakswinkel binnen en worden daar ontvangen door Ria Kemperman-Bouwman. Ze vragen haar, wie die twee meisjes uit de polder waren. Ria wijst de zwerfers de weg in de richting van het huis van dokter Westerman, waar nu dokter Holthuis woont. Ze geeft de mannen een ansichtkaart, waarop het betreffende huis te zien is.

De muzikanten lopen langs 'De Kinkelenburg', waar ze een paar kinderen vermaken met hun muziek. Geld hebben die kinderen natuurlijk niet, maar dat is niet erg. Kinderen vormen dankbaar publiek en dat is ook wat waard. En al spelende komen steeds meer kinderen bij hen staan kijken en luisteren. De tocht voert van hier naar het huis van dokter Westerman, zogenaamd het huis waar de meisjes (Philomeen en Trees) wonen.

Daar aangekomen zien de mannen de meisjes boven op het balkon zitten. Natuurlijk brengen ze een serenade. Ze worden elk beloond met een bloem, die de dames naar beneden werpen. Vanzelfsprekend willen de muzikanten naar de meisjes toe en ze proberen het via de voordeur. Maar de vader van de meisjes (Wim Gaertner), komt met een boos gezicht naar buiten en jaagt de mannen weg.

Dan de avond maar doorbrengen in café 'Het Witte Huuske'. Uitbater is Jan Knipping. Daar wordt gekeurd, gemusiceerd, maar vooral gedronken. Willemien Gaertner loopt rond als serveerster en brengt hen hun drankjes. Er zijn ook andere gasten. Els Zegers zit als cafébezoeker aan een tafeltje te praten met Toon van der Velden. Pas in de late avond verlaten de muzikanten het café.

Ze zien kans ergens een ladder te bemachtigen en gaan daarmee naar het huis waar de meisjes wonen. Erg rechthoekig lopen ze niet meer en de ladder zwaait alle kanten op. Met veel moeite redden ze het om de ladder tegen het balkon te zetten en dan klimmen ze naar boven. Ze sluipen naar de kamer waar de meisjes liggen te slapen en ze doen de deur voorzichtig open. Natuurlijk

schrikken beiden wakker en ze zetten het op een gillen. Dat was vanzelfsprekend niet de bedoeling en de beide muzikanten proberen voorzichtig, maar wel zo snel mogelijk het pand binnendoor te verlaten.

De vader van de meisjes, Wim Gaertner, is intussen ook wakker geworden. Woedend jaagt hij de indringers de trap af en zet ze buiten de deur. Meteen daarna belt hij de politie. We zien de dienstdoende agent (Theo van Rossem) de telefoon aannemen. Hij gaat achter de onverlaten aan en het slot van de film laat de beide mannen zien achter de tralies van de oude cel in de kelder van 'De Kinkelenburg'. Aardig om te weten is, dat Theo van Rossem later echt politieagent geworden is in Nijmegen.

Tijdens de opnamen

Een script was er niet. Alleen de rollen van de twee muzikanten waren uitgewerkt, met de nodige ruimte voor improvisatie. De rest kwam tijdens het spelen wel. In café 'Het Hemeltje' werden door Busser of Akkermans, samen met de betreffende spelers en onder het genot van een drankje, de scènes uitgewerkt. En dan werd er gespeeld.

Philomeen Roelofs en Trees Witlox tussen de opnamen door.

Er werd heel wat afge-
lachen tijdens de op-
namen. Vooral toen Theo
van Rossem door de
twee muzikanten het
water van de Strang in
gejonast werd en nat tot
op zijn huid de kant op
krabbelde. Die scène
moest een aantal keren
overgespeeld worden en
Theo moest telkens weer
naar huis om droge
kleden aan te gaan

trekken. Constant van Damme struinde met zijn camera overal tussendoor en het was best moeilijk niet naar hem te kijken tijdens de opnames.

Toen de tocht langs de diverse Bemmelse middenstanders uitkwam bij het huis van dokter Westerman (later dokter Holthuis), moesten ook daar opnames gemaakt worden. Eerst zaten Philomeen Roelofs en Trees Witlox op het balkon en later lagen ze in pyjama in bed. "Het was," vertelde Philomeen, "heel bijzonder, dat je zomaar in het huis van de dokter mocht rondstruinen! We hadden het hele huis tot onze beschikking."

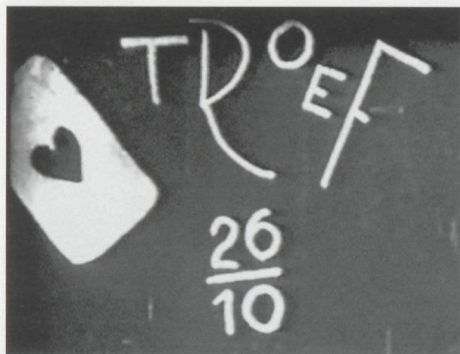

Op naailes had Philomeen een paar heel mooie pyjama's gemaakt, want ze wilden er toch knap bijliggen als er opnames in bed gemaakt werden. Trees en Philomeen hebben heel wat liggen giebelen in het grote bed. De beide muzikanten kwamen de slaapkamer binnen en wekten de beide meisjes. En ondertussen liep Van Damme overal tussendoor. Men had de grootste lol.

De vertoningen

Bemmel, 26 oktober, schrijft de krant in 1956, "Troef zesentwintig-tien", voor oningewijden een duistere kaartterm, maar voor Bemmel een slogan, die de afgelopen maanden meer en meer geworden is tot een begrip en gestalte heeft gekregen in een uitstekend opgezette fancy-fair.

Mogelijk is het woord 'troef' gebruikt als herinnering aan een landelijk groots opgezette actie direct na de oorlog om alle huizen voor de winter glasdicht te

krijgen. Die actie heette 'Ruiten troef'. De baten van de fancy-fair in 1956 waren in eerste instantie bedoeld voor 'Werken en Weldoen', maar ook harmonie UDI kreeg zijn deel. De fancy-fair werd druk bezocht en vooral het rad van avontuur trok veel belangstelling. Henk Wierink heeft nog een goed lopend horloge, dat beschikbaar gesteld was door horlogemaker Bouwman met daarin de tekst:

'Bouwmans favoriet'. Zijn vader won dat bij het rad en gaf het aan hem.

De opzet van 'Werken en Weldoen' was om goed te doen voor de bevolking en verenigingen zoveel mogelijk te helpen. Daarom werd ieder jaar een bedrag geschonken aan een vereniging die dat hard nodig had. Daarbij werd geen onderscheid gemaakt tussen 'katholiek' of 'protestant'. En omdat men charitatief bezig was, schonk de gemeente de toneelvereniging vrijstelling van vermakelijkheidsbelasting.

De ansichtkaart "Tussen Strang en Plak" waarop Ad Akkermans (links) en Rutger Busser aan het 'pandoeren' zijn.

Tegelijk met de fancy-fair ging in 1956 de film 'Tussen Strang en Plak' in première. Hij werd vertoond in 'Theater Pandoer'. Dat was de ruimte die rechts naast het cafégedeelte van Ebbers was gelegen. Volgens Coby Bremer-Ebbers kwam de naam 'Pandoer' vanwege het kaartspel pandoeren, dat daar veel gedaan werd. Vanuit het café was het zaaltje via een trapje bereikbaar en

vanuit die ruimte kwam je weer via nog een trapje in de grote zaal. De film werd ieder half uur vertoond en gezien de vele Bemmelse mensen, die op de een of andere manier in de film of in het voorprogramma voorkwamen, was de zaal drie avonden lang ieder half uur volgeboekt. Er werd entree geheven voor het bestrijden van de onkosten.

'De Gelderlander' schreef over de film: *Het is een echte gezellige film over Bommel en door Bommelaren gespeeld. De hoofdrollen worden vertolkt door de dames Philo Roelofs en Trees Witlox en de heren Akkermans en Busser. Ook al heeft de K.F.C. deze film nog niet kunnen beoordelen, we zijn er zeker van, dat deze commissie unaniem van mening zal zijn, dat alle leeftijden mogen genieten van het zotte avontuur van twee "zwervers" die in de Strang bot vingen en daarom maar hun dwaze avontuur gingen beleven met twee Bemmelse "bakvisjes".*

Het is natuurlijk een amateurfilm, vervaardigd door de heer C. van Damme, maar juist omdat het een amateurfilm is over Bommel, is deze zo aardig.(...) Als experiment is deze film geslaagd en daarom een bezoek ten volle waard. "Troef 26/10" geeft alles wat men van een goede fancy fair mag verwachten en daarom zijn wij ook van mening, dat deze in de komende dagen tot en met maandagavond het publiek wel zal weten te trekken.

Philomeen Roelofs was op 23 oktober 1956 getrouwd met Bertus Merkus. Ze waren op huwelijksreis toen de film voor het eerst gedraaid werd. Gelukkig bleven ze in Nederland, zodat ze die reis konden onderbreken om de première bij te kunnen wonen. De belangrijkste mensen uit Bommel waren aanwezig: burgemeester Van Elk, dominee Plooi, pastoor Mulder, kapelaans, wethouders en andere prominenten. Er werden toespraken gehouden en verder was er een hapje en een drankje. Het was een heel gezellige bijeenkomst.

Aan de film werd een voorprogramma gekoppeld. Dat was de verfilming van enkele evenementen in Bemmeler. Eerst was daar het stemmen voor (waarschijnlijk) een nieuwe gemeenteraad. We kijken even mee in stembureau 'Het Witte Huuske'.

Daarna kwam de intocht van de bejaarden, die een dagje uit geweest waren. De bus

kwam aan bij Korteweg (Piet Hendriks) aan het eind van de Teselaar. Daar werd de bus feestelijk ingehaald door harmonie UDI, toen nog niet in uniform.

Met de muziek voorop reed de bus dan stapvoets tot in het centrum van Bemmeler. Bij café Ebbers stapte iedereen uit en wandelde de Sandershof in om in de grote zaal van Ebbers nog even na te genieten.

Vervolgens keek het publiek mee in een klas van de Pius X-school, waar de directeur van de Boerenleenbank, de heer Th. Slood, aan de kinderen spaarzegels verkocht. Die werden op een zegelkaart geplakt en later op een spaarbankboekje bijgeschreven. Even later zien we de kinderen met de

zegelmapjes en mogelijk een kleurplaat blij naar buiten hollen, gevolgd door een tevreden toekijkende heer Slood.

Daarna wordt ons uitvoerig getoond, hoe het er aan toeging in de veiling E.K.V. in Ressen. We zien het sorteren van het fruit in de sorteerhal en het werk in de koelcel, waarbij kisten met fruit met behulp van

de stapelmachine op hun plaats worden gezet. De heer Jos Reijnen, chef koelhuis, houdt toezicht. Uiteindelijk zien we het veilen zelf via de grote klok.

Tenslotte zijn er nog enkele opnamen in kleur gemaakt in de kapperswinkel van Jan Ebbers. Coby Ebbers laat zien, hoe fraai zij gekapt is door Dina, de dameskapper. De jongeman, die geknipt wordt in de film, is Antoon Bruining. De film was, ook inclusief het

voorprogramma, lang geen avondvullend programma. Hij duurde ongeveer 20 minuten. Daarom werd de film nu en dan vertoond als aanvulling op het een of ander programma, een tooneelopvoering of een zang-uitvoering, een optreden van een volksdansgroep en dergelijke. Verder waren er vertoningen voor bejaarden. Van de mensen, die in de film meespeelden zijn helaas alleen Philomeen Roelofs en Trees Witlox nog in leven. Daarnaast waren er in de film nog enkele 'toevallige' cafébezoekers te zien, die we nu nog steeds kunnen tegenkomen in Bemmelen.

De film is lange tijd onvindbaar geweest. Hier en daar was er een videoband, maar die was van matige kwaliteit en niet volledig. Gelukkig wist Jan Francissen een DVD-versie te bemachtigen. Inmiddels beschikt de Historische Kring Bemmelen ook over een exemplaar. Deze kan voor u worden afgespeeld op de in het documentatiecentrum aanwezige computerapparatuur. Wellicht een extra reden voor u om daar op een dinsdagochtend of -avond eens te gaan kijken.

Tenslotte

Toneelvereniging 'Werken en Weldoën' werd opgeheven op 15 oktober 1962. De kas was vrijwel leeg en er waren nauwelijks meer nieuwe leden te vinden. Rutger Busser ging weg uit Bemmelen. Hij verliet zelfs het onderwijs. Ad Akkermans kreeg een benoeming als leraar aan een onderwijzers-

opleiding in Arnhem. Hij bleef wel in Bemmelen wonen. Er werd een soort van akte opgemaakt, waarin alle lopende zaken werden afgerond. De laatste guldens werden aan goede doelen binnen Bemmelen besteed en de gordijnen en podia werden in beheer gegeven aan de Donatusschool.

Met dank aan Philomeen Merkus-Roelofs, Trees Schellekens-Witlox, Cor Wissing-van der Velden, Jan Francissen, Henk de Man en Henk Wierink.

Joop Verburg

Nieuws uit de krant van honderd jaar geleden

Concert Harmonie U.D.I. met Bal

In de ruime zaal van den heer G.B.A. Nas gaf de alhier bestaande Harmonie U.D.I. Woensdag 16 Jan. j.l. een concert, gevolgd door een Bal.

Voorspelde ieder, die het vorige jaar getuige geweest was van de gezellige, door geen enkelen wanklank gestoorde drukte bij eenzelfde gelegenheid, dat de groote zaal nog te klein zou blijken, deze voorspelling bleek niet ongegrond.

Want het was er vol, en het was er prettig, allerprettigst.

De muzikliefhebbers genoten volop tijdens het concert.

De vooruitgang wat betreft klankgehalte, stemming en voordracht is onder de leiding van den eminenten directeur, den heer A. Teeuwissen, zeer merkbaar en doet het Harmonie-gezelschap eer aan.

Zeer verdienstelijk werden de muzieknummers ten gehoor gebracht.

De luimige voordrachten, die de heeren Th. van Huet, G. v. Meegen en Chr. van Duren ten beste gaven, oogstten veel bijval: herhaaldelijk brachten zij de lachspieren in beweging.

Het gezellige Bal kenmerkte zich door de opvallende orde. Eere hiervoor den balletmeester, den heer A. Sanders.

Zeer zeker zijn we de tolk van allen, die dit concert bijwoonden, zoo we het verlangen naar meer dergelijke avonden kenbaar maken en den wensch uiten, dat de Harmonie U.D.I. door de degelijke muziekbeoefening, waardoor ze zich steeds onderscheidde, blijve wat ze zijn moet en tot heden altijd was: voor ieder Bemmelen's ingezetene, die kunst en genot wil vereenigen "de Vereeniging", een eer en trots voor het dorp, een gezelschap, waarvan ieder het een voorrecht mag noemen, lid te zijn.

Gerard Sommers

Uit: 'De Betuwe' van zaterdag 16 januari 1907. Weekblad 'De Betuwe' op microfiche. De Gelderland Bibliotheek van Bibliotheek Arnhem.

Thema-avond Pannerdensch Kanaal prima bezocht

Op dinsdag 13 maart jl. was Ferdinand van Hemmen weer als inleider te gast bij de kring. Dit keer met als aanleiding het 300-jarig bestaan van het Pannerdensch Kanaal. Omstreeks 90 bezoekers lieten zich door de spreker en/of het onderwerp naar 'De Kinkel' lokken.

Na een uitleg van hetgeen aan de aanleg van het Pannerdensch Kanaal voorafging, werd overgegaan op de gevolgen ervan. Die waren tot in de Biesbosch en tot ver achter Culemborg merkbaar. Het noodzaakte tot grote aanpassingen op het gebied van de waterhuishouding in het hele stroomgebied van Rijn en Waal. Ter sprake kwam voorts het belang van het kanaal voor de verdediging van de grote steden in het westen van het land. Immers het Pannerdensch Kanaal moest de watertoevoer naar de Hollandse Waterlinie waarborgen. Onze oosterburen kwamen in de lezing in uiteenlopende gedaanten naar voren: als partner waar het ging om de verdediging van het land tegen de rivieren, maar ook als bedreiging van onze soevereiniteit, die noodzaakte tot het bouwen van forten om onze rivieren te kunnen verdedigen. In het laatste stuk van zijn lezing ging Van Hemmen nog in op de IJssellinie uit de Koude Oorlog. Om een Russische tankaanval te kunnen stuiten, zouden Waal en Rijn met caissons worden afgesloten om zo grote gebieden met het water van de Rijn blank te zetten.

Het was al weer bijna half elf toen Ferdinand van Hemmen zijn lezing afsloot. Hij kreeg behalve een woord van dank van onze voorzitter een welgemeend applaus van de zaal.

Tijdens de lezing kwam ook naar voren dat op initiatief van Rijkswaterstaat, provincie, waterschappen en alle oevergemeenten in 2007 allerlei festiviteiten worden georganiseerd, waaronder een historische sail op 19 augustus. Voor het precieze programma zie: www.pannerdenschkanaal.nl

Zoals hierboven te lezen is, verliep de thema-avond prima. Bij de voorbereiding ging er echter helaas iets niet goed. Daardoor gaf een groot deel van de verspreide uitnodigingen als datum *woensdag* 13 maart aan. Onze excuses aan degenen die hierdoor op het verkeerde been werden gezet.

In dit Kringblad vindt u vanaf bladzijde 38 nog een bijdrage over '300 jaar Pannerdensch Kanaal' geschreven door Henk Klaassen.

Gerard Sommers

Zoals het was - 'Brugdijk'

In het centrum van het dorp Bemmelen staat het fraaie 'Brugdijk'. Zowel overdag als 's avonds in het licht van de schijnwerpers, vormt het met het nabijgelegen kasteel 'De Kinkelenburg' het sfeervolle hart van ons dorp. Als je niet beter zou weten, zou je denken dat hier de laatste paar honderd jaar niet veel veranderd is. Toch zag 'Brugdijk' en directe omgeving er in de eerste helft van de vorige eeuw nog heel anders uit, zoals op bovenstaande foto te zien is. Notaris Van Bunge woonde in die tijd hier met zijn gezin.

Op de foto bovenaan de volgende pagina zien we het pand, nu recht voor ons, zoals het er omstreeks 1940 uitzag. Daaronder is de actuele situatie weergegeven. In de zestiger jaren werd het toen ernstig in verval geraakte 'Brugdijk' gerestaureerd op basis van tekeningen van C. Pronck uit 1742. Aanvankelijk werd de gracht nog intact gelaten. De eens zo fraaie tuin herbergde nog lange tijd het hertenkamp. In de negentiger jaren werd dit hertenkamp verplaatst naar de Cuperstaat. De gracht werd tegelijkertijd grotendeels gedempt en er kwam een strak gazon voor in de plaats. Behalve het stukje water links vormen de twee bomen links en rechts van het hoofdgebouw de enige herkenbare overblijfselen van wat op de vooroorlogse foto te zien is.

'Brugdijk' zoals wij het nu kennen, is absoluut een van de parels van ons dorp. Het is niet meer zoals het was. En toch eigenlijk ook weer wel.

BEMMEL. HUIZE BRUGDIJK

Voor het samenstellen van dit artikel mocht worden geput uit de ansichten-
collectie van Jacques Janssen.

Gerard Sommers

Straatnamen in Bemmeler, Haalderen en Ressen

Ressensestraat

De huidige Ressensestraat begint in het Vossenhol, bij het huis 'Strijdhagen'. De weg loopt dan langs de huizen 'De Eschdoorn' en 'Buitenzorg' en draait linksom in de richting van Ressen. Ze vervolgt haar weg langs Klein Rome en gaat over het viaduct van de A325, rechtdoor tot aan de gemeentegrens met Nijmegen, bovenop het viaduct over de spoorlijn Arnhem – Nijmegen.

Op deze ansicht van omstreeks 1900 staan 2 jongens aan het begin van de onverharde Ressensestraat bij het toegangshek naar 'Strijdhagen'. Op de voorgrond loopt het Vossenhol, naar links is richting Lent. Foto: Ansichtencollectie J. Janssen.

In de oudste bij ons bekende atlas, de Hottinger Atlas, door militaire ingenieurs vervaardigd tussen 1773 en 1794, is de huidige Ressensestraat wel aanwezig, maar deze heeft dan nog geen naam. In die atlas hebben veel straten geen naam, maar worden ze aangeduid bijvoorbeeld als "Weg tusschen Arnhem en Ressen" en "Weg tusschen Arnhem, Ressen en Bemmel", enz. Hiernaast is een detail uit de kaart van de Over-Betuwe weergegeven.

In het 'Tableau der wegen in de gemeente van Bemmel' uit 1825, is de 'Weg van Bemmel op Ressen en vervolgens op Elst' als volgt omschreven: "loopt op dezelfde plaats als no 3 van den Dijk gaat langs het huis van de Heer R van Riemsdijk Strijdhagen genaamd op Ressen, loopt Ressen door tot in de zogenaamde Wolfshoek onder Elst."

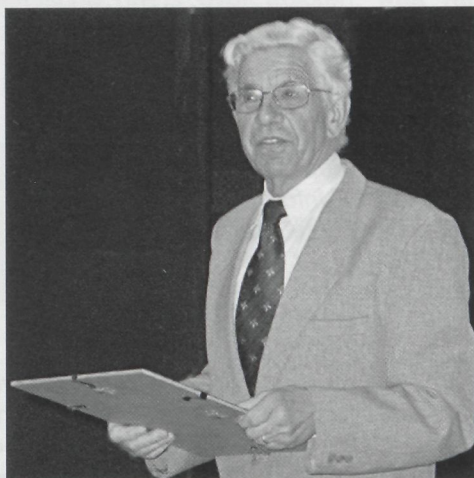

Detail van de kaart uit de Hottinger Atlas (1773-1794) betreffende de Over-Betuwe. De huidige Ressenestraat is met een stippellijn aangegeven.

Uitreiking Kringprijs 2007

Tijdens de thema-avond van 13 maart jl. werd de Kringprijs 2007 van de Historische Kring Bemmeler door voorzitter Marc Kocken uitgereikt aan de heer C. van der Heijden. Het bestuur van de kring heeft gemeend deze blijk van waardering aan de heer Van der Heijden te moeten toekennen *'voor zijn jarenlange inzet voor het natuur- en milieu-educatiecentrum het 'Dijkmagazijn' en de daarmee samenhangende activiteiten, waardoor jong en oud meer bewust zijn geworden van de natuurlijke waarden van ons buitengebied'*. Behalve een oorkonde met deze tekst kreeg de heer Van der Heijden een envelop met een kleine financiële bijdrage voor zijn activiteiten.

Tijdens de aanbidding memoreerde de voorzitter een uitspraak van de heer Van der Heijden. Die luidde: *"Ik kan zelf niet zoveel, maar ik ken een hoop mensen die geen nee kunnen zeggen"*. In zijn dankwoord haakte de heer Van der Heijden hierop in. Hij bracht de actie rondom het herplaatsen in de waarden van enkele ruim 8000 jaar oude eikenstammen -inmiddels fossielen- nog eens onder de aandacht en vroeg zich af of in de volle zaal niet iemand aanwezig was, die een artikel zou willen schrijven over het onderzoek dat naar deze bomen is gedaan. Informatie hierover zou hij graag beschikbaar stellen. De reputatie van de heer Van der Heijden in aanmerking nemend, zal hij hiervoor ongetwijfeld iemand vinden. U komt het resultaat nog wel een keer tegen in dit blad.

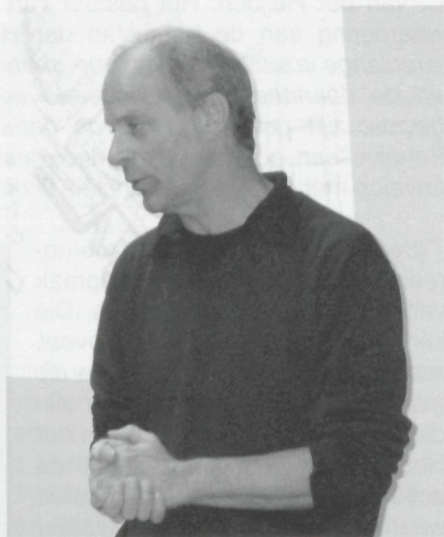

Eerdere Kringprijzen werden toegekend aan de familie Emmen (1990), de familie Bernds (1991), de restauratiecommissie van de kerk in Ressen (1992), Pastoor B. Stukart en J. Verburg (1993), de familie Teunissen (1994), VVV Boven-Betuwe (1995), de familie Brenters-Goris (1996), de heer D. Meurs (1997), mevrouw M. Janssen-Verhagen (1999), de heer N. Meuwssen (2000), Vereniging Dorpsbelangen Ressen (2001), Stichting Streekmuseum Over-Betuwe (2002), de families Wim en Jan Nas (2003), de heer G. Bouw (2004), de heer J. Berends (2005) en de heren A. van 't Hullenaar, H.W.A. de Ruijter en H.M. Wierink (2006). In 1998 werd geen Kringprijs uitgereikt.

Het bestuur

Nederland in de Eerste Wereldoorlog

Op dinsdag 19 december jl. waren ruim 40 belangstellenden naar de grote zaal van 'De Kinkel' gekomen voor de laatste thema-avond van 2006. Bij het organiseren van deze derde avond van het kalenderjaar bleken de aanvankelijk gedachte onderwerpen om uiteenlopende redenen (nog) niet haalbaar. In een laat stadium vonden we echter de heer Bernier Cornielje bereid om nog in december zijn lezing voor onze kring te houden. Het werd een prima avond. We kregen heel veel interessante informatie voorgeschoteld door de heer Cornielje, die zich voor de presentatie van het vele beeldmateriaal liet assisteren door de heer Snijder. Het was teveel informatie om het hier volledig weer te kunnen geven, maar we hebben er voor deze samenvatting voor het Kringblad een aantal punten uit gelicht.

De heer Cornielje begon het gedeelte voor de pauze met dieper in te gaan op de omstandigheden die uiteindelijk onvermijdelijk moesten leiden tot deze oorlog. Daarbij werd teruggeslagen tot in de middeleeuwen, de tijd waarin het Ottomaanse Rijk grote delen van Zuidoost-Europa omvatte. Daarna volgde een beschouwing van de ontwikkelingen die in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw leidden tot het opbouwen van grote spanningen in Europa. Genoemd werden onder meer de Krimoorlog van 1853-1856, de Frans-Duitse-oorlog van 1870-1871 en de Japans-Russische-oorlog van 1904-1905, waarvan de gevolgen de kiemen in zich droegen van nieuwe conflicten.

De aanslag op 28 juni 1914 op de Oostenrijkse troonopvolger Franz Ferdinand en zijn echtgenote Sophie Chotek in Sarajevo werd de lont in het kruitvat. De dader van de aanslag was de Serviër Gavrilo Princip. Hij werd opgepakt en berecht. Maar dat kon niet verhinderen dat Oostenrijk op 28 juli 1914 de oorlog verklaarde aan Servië. Twee dagen later volgde een algemene mobilisatie in Rusland, dat Servië steunde. Weer twee dagen later volgde de mobilisatie in zowel Duitsland als Frankrijk. Op diezelfde dag, 1 augustus 1914, verklaarde Duitsland als bondgenoot van Oostenrijk de

oorlog aan Rusland. Op 3 augustus volgde de Duitse oorlogsverklaring aan Frankrijk, een dag later gevolgd door de oorlogsverklaring aan België. Toen de Duitse legers in hun opmars richting Parijs België binnentrokken, werd ook Engeland in de strijd betrokken. De Engelsen hadden zich immers in 1839, toen België zich van Nederland losmaakte, garant gesteld voor de soevereiniteit van dat land. Met de Engelse oorlogsverklaring van 4 augustus aan Duitsland was de Grote Oorlog een feit.

De Duitse bevelhebber koos voor een omtrekkende beweging richting Parijs, om de sterke Franse verdedigingslinie op de gemeenschappelijke Duits-Franse grens te omzeilen. Dat de Duitsers daarbij hun aanvankelijke plan om ook dwars door onze provincie Limburg België binnen te trekken niet uitvoerden maar alleen de Duits-Belgische grens over trokken, was van groot belang voor Nederland. Onze neutraliteit was daardoor ternauwernood overeind gebleven.

De mobilisatie van het Nederlandse leger werd op 1 augustus 1914 afgekondigd. Al snel waren de meeste soldaten op hun bestemming. Het was wel een bonte verzameling mannen in incomplete, deels versleten en vaak verouderde maar ook veelal te klein geworden uniformen. Dat de operatie soepel verliep had mogelijk ook te maken met het tegelijkertijd afgekondigde tapverbod voor sterke drank. De algemene indruk was ook dat men met Kerstmis wel weer thuis zou zijn. Toch waren de gevolgen ingrijpend, niet alleen voor gezinnen waarvan de kostwinner voor langere tijd niet meer thuis was. Ook veel bedrijven hadden grote moeite hun activiteiten gaande te houden, als gevolg van het feit dat veel medewerkers gemobiliseerd waren. Als voorbeeld van een dergelijk bedrijf uit onze eigen regio werd tijdens de lezing de N.V. Betuwsche Stoomtramweg-Maatschappij genoemd, die 10 van de 66 personeelsleden zag vertrekken. Het gevolg was dat overhaast een gewijzigde dienstregeling moest worden ingevoerd.

OPENBARE KENNISGEVING. NATIONALE MILITIE.

OPROEPINGSTELEGRAM.

De Burgemeester der gemeente 's-Gravenhage, ontvangen hebbende van den Minister van Oorlog onderstaand telegrafisch bericht:

ALLE MILICIENS MET SPOED OPKOMEN.

Datum van opkomst 1 Augustus 1914.

Roept dientengevolge de MILICIENS-VERLOFGANGERS van de ZEE- en van de LANDMACHT van alle lichten, in deze gemeente verblijfhoudende, op, om zich op bovengenoemden datum, op de wijze als voor opkomst onder de wapenen met spoed is vastgesteld, naar de voorgeschreven plaats van opkomst te begeven.

Zij worden voorts opmerkzaam gemaakt, dat deze openbare kennisgeving rechteus voldoende is en dus den verlofganger bij niet opkomst in verzuim stelt.

'S-GRAVENHAGE, 31 Juli 1914.

De Burgemeester voornoemd:
v. KARNEBEEK.

De verlofgangers raadplegen de lastgeving voorkomende in hun zakboekje. Wanneer de verlofganger niet in het bezit is van zijn zakboekje of in dat boekje niet voorkomen de bovenbedoelde lastgeving of de boos tot vervoer per tram of boot, begeeft hij zich onverwijld naar de Secretarie der Gemeente, afdeling Militaire Zaken, alwaar hem het ontbrekende zal worden uitgereikt.

STAATSBLAD

VAN HET

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.

(N°. 375.) **BESLUIT** van den 5den Augustus 1914,
houdende in staat van oorlog verklaring van
enkele gedeelten des Rijks.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER
NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordracht van den Raad van Ministers van 4
Augustus 1914;

Gelet op het bepaalde in artikel 1 van de Wet van den
23sten Mei 1899, houdende bepalingen ter uitvoering van
art. 187 der Grondwet (*Staatsblad* n°. 128);

Gezien het Koninklijk besluit van 30 Juli 1914 n°. 72;

Overwegende dat het noodzakelijk is, buitengewone maat-
regelen te nemen ter voorbereiding van de verdediging des
lands;

Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen, dat met
ingang van den 5den Augustus 1914 wordt in staat van
oorlog verklaard:

1°. het gebied, behoorende tot:

de Stelling van den Helder,
de Stelling van de Monden der Maas en van het Haring-
vliet,

de Nieuwe Hollandsche Waterlinie;

2°. het grondgebied der gemeenten Westervoort en Dui-
ven, rondom het verdedigingswerk bij Westervoort,

als voren der gemeenten Pannerden, Bommel en Millin-
gen, rondom het fort op den Hoofddam, bij Pannerden,

als voren der gemeenten Neuzen, Hoek en Zaamslag,
rondom de kustbatterij bij Neuzen,

als voren der gemeente Ellewoutsdijk, rondom het fort te
Ellewoutsdijk.

Onze Ministers van Oorlog, van Marine, van Binnenland-
sche Zaken, van Justitie, van Waterstaat, van Buitenlandsche
Zaken, van Financiën, en van Landbouw, Nijverheid en
Handel, zijn ieder voor zooveel hem betreft belast met de
uitvoering van dit Besluit, dat in het *Staatsblad* en in de
Staatscourant zal worden geplaatst en waarvan afschrift zal
worden gezonden aan de Algemeene Rekenkamer.

's-Gravenhage, den 5den Augustus 1914.

W I L H E L M I N A.

De tijdelijke Voorzitter van den
Raad van Ministers,
CORT V. D. LINDEN.

Uitgegeven den vijftien Augustus 1914.

De Minister van Justitie,
B. O R T.

Hoewel de regering
had besloten dat
Nederland neutraal
zou blijven, werden
sommige delen van
het land op 5 augustus
1914 wel in staat van
oorlog verklaard. Deze
gebieden zijn aange-
geven in het hiernaast
opgenomen besluit.
Het betreft gebieden
met een groot militair-
strategisch belang. De
gemeente Bommel is
ook opgenomen. Het
gaat hier om de om-
geving van Fort
Pannerden. Door de
omgeving van militaire
objecten in staat van
oorlog te verklaren,
kregen de militaire
bevelhebbers in het
betreffende gebied
verregeaande bevoegd-
heden.

De Duitse opmars door België naar Parijs leek te gaan lukken. Op 2 september week de Franse regering al uit naar het zuiden van het land. Na diverse nederlagen wisten de Fransen echter het Duitse leger in de Slag aan de Marne (van 6-9 september 1914) terug te slaan. Daarna veranderde de bewegingsoorlog in een loopgravenoorlog. De Duitsers richtten zich hierna op het verslaan van de Engelsen rond de stad Ieper in het zuidwesten van België. Het doel was om vervolgens een doorgang naar havens aan de Noordzee te verkrijgen. De 1^e Slag bij Ieper begon in oktober 1914. Maar de Engelsen hielden stand en het front kwam hierna bij de rivier de IJzer vast te liggen. Eind november 1914, aan het eind van de slag, was van het zwaar beschoten Ieper alleen een ruïne over.

50618-1. — Ypres. Les Halles aux draps en 1919

The Clothiers' Halls in 1919.

Na de oorlog werd de stad Ieper in oude stijl herbouwd. De hernieuwde Lakenhallen, waarvan we op de foto de trieste ruïne zien, herbergen nu het 'Museum In Flanders Fields'. Het is een van de vele blijvende herinneringen aan de verschrikkelijke strijd.

De Duitse inval in België had grote stromen vluchtelingen op gang gebracht. Toen in oktober 1914 Antwerpen door de Duitsers werd ingenomen, zochten een miljoen Belgen hun heil in Nederland. Nadat het front bij de IJzer was komen te liggen, keerde een groot deel daarvan weer terug. Nederland bleef echter onderdak bieden aan circa 100.000 Belgen, waarvan de laatsten pas in 1919 naar hun land zouden terugkeren. De vluchtelingen werden verspreid over het hele land ondergebracht. En hoewel het om vluchtelingen uit ons buurland ging, bleken ook hierbij al grote cultuurverschillen te bestaan. Bernier Cornielje lichtte dit toe met het verhaal van de gevluchte Belgische moeder die met haar baby ondergebracht werd in het Noordveluwe

Harderwijk. De verontwaardiging daar in Harderwijk was groot toen de jonge moeder op een gegeven moment alleen wegging, nota bene op zoek naar een dansgelegenheid. Maar de verontwaardiging van de Belgische was bij haar terugkeer mogelijk nog groter: in heel Harderwijk bleek geen dansgelegenheid te zijn!

16* Serie

1914 Fugitifs d'Anvers
sur la frontière Hollandaise

1914 Fugitives from Antwerp
on the Dutch frontier

(E) (D)

Vluchtelingen uit Antwerpen aan de Nederlandse grens. Van materiaal uit het bos is een schuilhut gemaakt.

Overweldigend waren de aantallen gesneuvelde militairen aan beide zijden van het front, dat vier jaar lang vrijwel muurvast in de zuidwesthoek van België lag. Macaber waren de getoonde beelden van het verwoeste leper. Dat gold eveneens voor de beelden van de ondertunnelde loopgraven, die met grote hoeveelheden explosieven waren opgeblazen. En ook de zwart-wit beelden van gesneuvelde militairen die overal in de modderige aarde lagen of van hun nog levende kameraden die zich ophielden in de loopgraven maakten diepe indruk. De lezing verhaalde van de weerzin die zich van de Duitse militairen meester maakten nadat zij met hun moderne mitrailleurs voor de zoveelste keer grote aantallen traditioneel bewapende en opzichtig uitgemonterde Franse soldaten hadden neergemaaid. Ook het eerste gebruik van gifgas kwam aan de orde. Maar er waren ook de verhalen van Duitse en Engelse militairen die tegen de zin van hun meerderen de wapens neerlegden en samen kerst vierden, sigaretten en drank ruilden of tegen elkaar voetbalden. En het verhaal van de Duitser die inspectie kreeg en van de Engelse soldaat, aan wie hij dit hoofddeksel als

souvenir had gegeven, zijn eigen helm te leen terug vroeg. We vernamen ook dat in deze strijd aan Duitse zijde een jonge Adolf Hitler als soldaat gewond raakte.....

Voor de pauze werd in de lezing vooral op de gebeurtenissen buiten Nederland ingegaan. Na de pauze lag het accent op de gevolgen voor Nederland. De heer Cornielje gaf daarbij aan, gelet op de beperkte tijd, een selectie te hebben gemaakt van de nog te behandelen onderwerpen. Eén van de onderwerpen die niet aan de orde zouden komen, was het smokkelen. Toch lukte het hem niet om dit onderwerp, in een zo dicht bij de grens gelegen plaats als de onze, zomaar over te slaan. En zo werden we toch snel bijgepraat over de diverse vormen van smokkel en de middelen die werden ingezet om de grensbewakers even een andere kant uit te laten kijken. Dat niet iedereen altijd even goed wegwam, bleek wel uit de, ook voor de aanwezige familieleden, verrassende mededeling van de inleider over de Bemmelingen Rijssenbeek en Nas. Nadat zij waren betrapt bij het smokkelen, werd hen tijdelijk het verblijf in onze gemeente ontzegd. En ook in Bommel en omstreken bleken velen de met smokkelen verdiende maar door hyperinflatie snel waardeloos geworden Duitse bankbiljetten nog lang bewaard te hebben.

Uit 'De Betuwe' van 7 augustus 1915. Berichten als deze kwamen met grote regelmaat terug. In de krant van oktober 1915 was te lezen dat de militaire commandant aan beiden weer had toegestaan om terug te keren. Bron: 'De Betuwe' op microfiche. De Gelderland Bibliotheek van Bibliotheek Arnhem.

**— De Commandant van het fort bij Pan-
nerden, het militair gezag uitoefenend in
de in staat van beleg verklaarde gemeenten
Bommel, Millingen en Panneerden, heeft aan
G. J. M. Rijssenbeek, paardenhandelaar,
oud 32 jaren, en J. J. R. Nas, idem, oud
47 jaar, beiden wonende te Bommel, wier
aanwezigheid voor de rust en de algemeene
veiligheid wordt geacht gevaarlijk te zijn,
vanaf 5 Aug. het verder verblijf binnen het
bovengenoemd gebied ontzegt.**

Het smokkelen was uiteraard een gevolg van de aanwezigheid van schaarste aan producten van allerlei aard aan weerszijden van de grens. Al kort na de mobilisatie was door de regering onder leiding van minister-president Cort van der Linden een aantal maatregelen afgekondigd om het economisch leven zoveel mogelijk op gang te houden. Maar de oorlogsvoerende partijen controleerden en blokkeerden de aanvoer van handelswaar over zee en over land, waardoor in ons land steeds grotere problemen ontstonden bij de voedsel- en brandstofvoorziening. Zo werd het verkeer tussen België en Nederland verhinderd door een door de Duitse bezetter aan het eind van 1914 langs onze zuidgrens aangelegde

prikkeldraadversperring van 180 kilometer lengte, waarop een dodelijke hoeveelheid elektrische stroom werd gezet.

De neutraliteit van Nederland maakte onze bewegingsruimte zeer beperkt; vrijwel alle activiteiten op handelsgebied konden door de ene strijdende partij worden uitgelegd als een poging tot bevoordeling van de andere strijdende partij. In de ogen van de geallieerden vormde Nederland een zwakke schakel in de zeeblokkade tegen Duitsland. De Duitse zeevloot was door de sterke Engelse vloot gedwongen om in de haven te blijven. Vervolgens maakten de Duitsers met hun duikboten het internationale scheepvaartverkeer tot een uiterst risicovolle onderneming. Zeer tot verontwaardiging van de Nederlandse regering spaarden de Duitsers daarbij ook de schepen van het neutrale Nederland niet. Zo werd onder meer het 180 meter lange passagiersschip 'De Tubantia' op 16 maart 1916 op 30 kilometer uit de kust van Walcheren tot zinken gebracht. Hoewel de Duitsers ontkenden, was iedereen er van overtuigd dat de schuldigen daar gezocht moesten worden.

Op 1 februari 1917 kondigden de Duitsers de onbeperkte duikbotenoorlog af. Als gevolg daarvan nam het aantal vaarbewegingen van de Nederlandse koopvaardijvloot nog verder af. Nederlandse schepen die in Engelse havens hun toevlucht hadden gezocht, werden in maart 1918 door de Engelsen in beslag genomen. De Engelsen beschuldigden Nederland van hulp aan de Duitsers. Verzet tegen deze maatregel was zinloos. Het verder opvoeren van de duikbootoorlog door de Duitsers had overigens wel tot gevolg, dat ook Amerika zich met de strijd ging bemoeien. Op 6 april 1917 verklaarde Amerika de oorlog aan Duitsland. Hiermee was de Grote Oorlog een Wereldoorlog geworden.

Lent. Vrijdagavond zijn nabij het fort Sprakkelenburg door den kommies Jansen uit Nijmegen aangehaald 7 kisten harde zeep. Zekere L. uit Oosterhout is daarbij bekeurd. De zeep is in beslag genomen. Ook is door een soldaat-kommies uit Bommel een hoeveelheid sajst, voor smokkelarij bestemd in beslag genomen.

Uit 'De Betuwe' van 12 januari 1918. Een van de bijna wekelijkse berichten over in onze regio bij het smokkelen aangehouden personen. Bron: 'De Betuwe' op microfiche. De Gelderland Bibliotheek van Bibliotheek Arnhem.

De rantsoenen voor brood werden geleidelijk aan kleiner. Vlees, melk en boter was in het geheel niet of nauwelijks te krijgen. Daarbij kwam dat de kwaliteit van aardappelen vaak slecht was. Genotsmiddelen als tabak en sigaren waren erg prijzig. Ook de prijs van brandstof liep hoog op. Vooral in de steden leidden honger en gebrek tot grote ontevredenheid en rellen,

zoals de aardappellen van 1917 in Amsterdam: burgers maakten zich meester van een schip met aardappelen, bedoeld voor de militairen.

Uit 'De Betuwe' van 12 januari 1918. Niet alleen in de steden in het westen van het land heerste grote onvrede. Ook bij ons was er kritiek op de distributie. En de schaarste aan brandstoffen was ook hier voor velen aanleiding om op rooftocht uit te gaan. Bron: 'De Betuwe' op microfiche. De Gelderland Bibliotheek van Bibliotheek Arnhem.

— Op het levensmiddelenbureau loopt het geregeld nog storm om klompen-bons en bons voor schoenreparaties en goedkoop schoeisel.

Van verschillende zijden wordt aangedrongen op een doeltreffender en uitgebreider aankondiging en publiciteit van distributiemaatregelen opdat niet alleen de mensen die in de kom van het dorp doch ook zij die in de buurtschappen wonen, van alles bijtijds op de hoogte komen en blijven.

— De langdurige en betrekkelijk vroeg ingevallen vorstperiode werkt zeer de diefstallen van hout en brandstoffen in de hand. Herhaaldelijk bereiken ons berichten dienaangaande en de roofrucht schijnt zeer moeilijk te beperken en te weren. Vooral heining en hekkeposten in de weiden en knotwilgen moeten het ontgelden, waarom wij den eigenaars in overweging geven daarop een zeer scherp toezicht te stellen.

Bovenop de ellende van de oorlog kwam in het voorjaar nog een ramp van ongekende grootte: de Spaanse griep. Begonnen op een Amerikaanse legerbasis in maart 1918 kwam het virus met de troepen zendingen mee naar Europa en verspreidde zich vervolgens wereldwijd. Een bijzonder kenmerk van het virus was, dat vooral jonge volwassenen er het slachtoffer van werden. De verschijnselen kwamen overeen met die van griep: hoge koorts, hoesten, spierpijn en keelpijn, gevolgd door grote vermoeidheid, problemen met de ademhaling en binnen enkele dagen de dood. Het totaal aantal doden als gevolg van de Spaanse griep, die duurde tot eind 1919, bedroeg minimaal 20 miljoen. Ook in Nederland vielen veel slachtoffers: omstreeks 30.000. De piek zat in november 1918 met 16.960 sterfgevallen.

In november 1917 grepen de bolsjewieken in Rusland de macht. Het volk was rijp geworden voor opstand als gevolg van de grote verliezen die het land leed in de oorlog tegen Duitsland. De tsaar werd hiervoor verantwoordelijk gesteld, evenals voor de voedsel- en brandstofschaarste en voor degenen die van de honger omkwamen. De nieuwe regering onder leiding van Lenin staakte direct de oorlog met Duitsland. Rusland was echter niet het enige land waar het oproer kraaide. In heel Europa heerste in 1918 een revolutionaire sfeer.

Aan het West-Europese front had Duitsland een laatste poging gedaan om de linies van de Engelsen en de Fransen aan de Marne te doorbreken. Doordat de Amerikanen zich bij de Engelsen en Fransen voegden, verloren de Duitsers deze slag, die eindigde op 8 augustus 1918. De Duitse bevelhebbers was toen eigenlijk al duidelijk dat Duitsland de oorlog niet meer zou kunnen winnen. Het Duitse leger had in 1918 grote verliezen geleden en alle reserves aan manschappen aangesproken. De Amerikanen voegden ondertussen maandelijks 250.000 man aan hun troepenmacht in Europa toe.

De Duitsers verloren veel terrein, maar de definitieve genadeklap bleef uit. Daarom had men aan Duitse kant nog de gelegenheid na te denken over de keuze te capituleren -wetende dat zware eisen van de kant van de geallieerden zouden moeten worden geaccepteerd- of toch nog door te gaan -consolidatie van het front tijdens de komende winter- in de hoop in 1919 een omslag te kunnen bewerkstelligen. De Duitse bevolking dacht er echter anders over. Eind oktober werden in München en andere Duitse steden raden van arbeiders en soldaten geïnstalleerd. Toen begin november op grote schaal stakingen uitbraken, gevolgd door muiterij op de vloot te Kiel, was het twijfelen snel afgelopen. Op 10 november vluchtte de Duitse keizer naar Nederland. Hij vroeg en kreeg hier politiek asiel. Op 11 november 1918 was de wapenstilstand een feit.

Ook in Nederland was er in de herfst van 1918 een explosieve sfeer ontstaan. Er waren veel werklozen en 350.000 mannen waren gemobiliseerd, een groot deel daarvan al 4 jaar. Vooral in de steden was grote voedselschaarste en de Spaanse griep waarde rond. Bij de verkiezingen van 3 juli 1918 hadden de sociaaldemocraten onder Troelstra forse zetelwinst geboekt en vanaf dat moment voerde men extra stevig oppositie. Het leger trok eind oktober de aandacht door rellen op onder meer de legerplaats 'De Harskamp' en in Amersfoort. Een hoogtepunt in deze roerige periode was het uitroepen van de revolutie door Troelstra in zijn rede voor de Tweede Kamer van 12 november 1918.

De regering onder minister-president Ruijs de Beerenbrouck nam snel enkele maatregelen, waarmee aan een aantal belangrijke bezwaren van de

opstandige bevolking werd tegemoetgekomen. Daardoor sloeg de opstandigheid niet over in revolutie. Na een week waarin de spanningen hoog waren opgelopen, liet Koningin Wilhelmina zich op maandag 18 november 1918 in Den Haag op feestelijke wijze door de bevolking huldigen. Het huldebetoon was een duidelijk signaal in de richting van de revolutie-gezinden.

Het Malieveld op 18 november 1918. Koningin Wilhelmina, prinses Juliana en prins Hendrik laten zich toejuichen door een Oranjegezinde menigte.

Als een reactie op de ontwikkelingen kwam de mobilisatie van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm op gang. Daarnaast werden overal in het land Burgerwachten opgericht. Ook dit moest gezien worden als een signaal, dat velen zich niet zouden neerleggen bij veranderingen die langs de weg van de revolutie zouden worden bewerkstelligd. Toen in Bemmeler Burgerwacht werd opgericht, op 19 april 1919, was het inmiddels vijf maanden later. En dus, zoals Bernier Cornielje constateerde, wel enigszins aan de late kant. Nederland was inmiddels begonnen de draad weer op te pakken na ruim 4 jaar van stilstand.

Rond kwart over tien kwam er een eind aan deze boeiende lezing die grote indruk maakte op de aanwezigen. Bernier Cornielje slaagde er in ons in twee uur tijd vertrouwd te maken met een belangrijke periode in onze geschiedenis en daarbij de gebeurtenissen op nationaal -en waar mogelijk lokaal- niveau te zien in het perspectief van de internationale gebeurtenissen. Na een woord van dank van onze secretaris was er een welgemeend applaus van zijn gehoor.

Gerard Sommers

't Is historisch

Een stapel granaten

Op 28 mei 1945 kwamen wij thuis van ons evacuatieadres in Haren bij Megen aan de Maas in Noord-Brabant. Daar hadden we het heel goed; we werden behandeld alsof we bij het gezin hoorden. Nog altijd heb ik contact met de oudste dochter, die toen 7 jaar was en die nu in Nistelrode woont.

Het huis aan de Plakselaan nu.

Toen we thuis kwamen in Bemmel, zagen we dat het huis wel beschadigd was, maar dat betrof vooral het dak en de ramen. Verder was het nog redelijk bewoonbaar. De deuren zaten er nog in en de ramen waren door de soldaten

met eenruiters en gaas dichtgemaakt, zodat de vijand geen handgranaten naar binnen zou kunnen gooien. De vloer van de deel was net een vijver. De militairen waren met brenguncarriers naar binnen gereden en hadden die daar gedraaid, zodat het leem van de vloer helemaal vermalen was. Je kon nog net langs de kant met droge voeten binnenkomen. In de kamers had kennelijk de staf gehuisd, want op een deur stond met krijt 'officer' geschreven.

Achter het huis, langs de straat, stond een stapeltje gebruiksklare mortiergranaten in kartonnen hulzen. Die hadden bij ons in de keuken gelegen. De hulppolitie was al komen kijken en die had de granaten uit de keuken gehaald en langs de weg gelegd. Bovenop de stapel lag een blikken kistje met geweerpatronen. Als we meer oorlogstuig zouden vinden, moesten we dat er maar bij leggen, zei de hulppolitie. Toen we later de kelder opruimden, vonden we een groen metalen busje met een bakeliëten dop. We dachten dat het een rookbommetje was en we legden het ding in het kistje met geweerpatronen. Op een avond liep ik langs de stapel munitie en zag dat er een roestplekje aan de rand van dat busje zat. Daar kwam wat rook uit kringelen. Ik heb daar toen verder niet met anderen over gesproken.

Maar de volgende morgen, toen ik de melkbus aan de straat had gezet, ging ik nog eens kijken. Er was geen rook meer te bekennen, dus het zou allemaal wel niks te betekenen hebben.

Het werd die dag prachtig zomerweer met veel zon. Beide achterdeuren stonden wagenwijd open. Wij zaten rond twaalf uur in de keuken te eten. Opeens hoorden we knallen als geweerschoten. We gingen even kijken, want de buurman had een Engels geweer en ik dacht dat hij aan het schieten was. Maar toen ik op de deel kwam, lagen de resten van de ontplofte patronen achter op deel. Het ding waarvan wij dachten dat het een onschuldige rookbom was, bleek een kleine fosforgranaat te zijn. Die was waarschijnlijk door de volle zon heet geworden en ontploft. De papieren hulzen van de mortiergranaten begonnen al te branden! Ik onmiddellijk het huis weer in en de anderen gewaarschuwd. Samen vluchtten we het land op tot bij Van de Sant op 'De Hoge Eest'. Goede raad was duur. Wat moesten wij doen? Als dat zaakje ontploft, gaan alle huizen in de buurt er aan.

De familie Van Meegen, onze overburen, vertrouwde het ook niet en die was eveneens het land op gevlucht. Ik ben toen op een fiets van Van de Sant naar het dorp gefietst, want ik wist, dat de hulppolitie na de middag regelmatig bij Graven zat. En inderdaad, er waren er een paar en ik zei: "Bij ons staat een stapeltje granaten in brand!" "Ja, maar daar gaan wij niet naar toe, dat is veel te gevaarlijk."

Ik ging dus onverrichter zake terug. Toen we weer bij Van de Sant waren, zagen we Koos van Brakel de Plakselaan in fietsen. Wij keken wat hij deed. Ik neem nu nog mijn petje af voor wat hij aandurfde. Koos rukte de stapel uit elkaar en hij schepte zand over de hulzen waar fosfor aan zat. Toen was het ergste gevaar geweken. Het eten stond nog op tafel in de keuken. Of we dat nog opgegeten hebben, weet ik niet meer.

Antoon van Meegen vond dat we die rommel niet langs de weg konden laten liggen. "Die troep moet hier weg," zei hij, "veel te gevaarlijk." In een weiland in de buurt lag een diepe kuil van een granaatinslag. Daar stond water in. We hebben drie keer met een kruiwagen moeten rijden om alle granaten daar in te dumpen. Het gat hebben we dichtgemaakt en toen was het gevaar echt geweken. Een jaar later heeft de Explosieven Opruimings Dienst de granaten uitgegraven. Twee fosformortiergranaten hebben ze in een sloot laten ontploffen en de rest hebben ze meegenomen.

In het hele oorlogsgebeuren was het maar een klein incident maar het had grote gevolgen kunnen hebben. Dank zij de moed van Koos van Brakel is het allemaal goed afgelopen.

Henk Polman

Een sportief gezelschap uit Haalderen

De foto die hierboven is opgenomen, kun je geen officiële elftalfoto noemen: er staan immers maar negen spelers op. Als je dit team zou moeten analyseren op basis van de foto, dan denk je vooral aan spelvreugde, onverzettelijkheid en heel erg veel ervaring. Een minder sterk punt zou wellicht snelheid kunnen zijn. Maar alles bij elkaar toch een tegenstander die je niet zou moeten onderschatten.

De foto is ergens in de jaren 1952-1954 gemaakt. Afgebeeld is een gezelschap Haalterse voetballers. In het begin van de jaren vijftig werden er in Haalteren regelmatig voetbalwedstrijden georganiseerd waarbij teams uit verschillende straten, buurten of bedrijven tegen elkaar uitkwamen. Van de spelers op deze foto hadden de meesten een eigen bedrijf. En daarmee zou je dit team kunnen aanduiden als 'het middenstandsteam'. Op de foto zien we staand van links naar rechts: Dorske Matijssen, Koos Spanbroek, Frans Wiltjningh en Hent Reijmers. Geknield van links naar rechts zien we: Jan Peters, Huub Janssen, Hent Linsen, Toon Kloppenburg en Bertus Berns.

Dorske Matijssen was meelhandelaar. Hij had zijn bedrijf bij de hoek van de Kolkweg - van der Mondeweg, tegenover 'De Kolk'. Koos Spanbroek kwam van de Hoek. Hij heeft wel thuis op het gemengde boerenbedrijf gewerkt maar was toen deze foto werd gemaakt waarschijnlijk al werkzaam op de AKU. Frans Wiltjningh was fruitkweker en was tevens werkzaam als commissionair op de veiling in Venlo; hij woonde aan de van der Mondeweg. Aan die zelfde straat had Hent Reijmers 'Hent de smid' zijn smederij annex winkel in huishoudelijke artikelen, wit- en bruingoed, c.a.. Jan Peters 'van Peters, de Pruis' woonde aan de Oude Wei, bij het pad van 'Hent de smid' (Hent Spanbroek). Peters was chauffeur in Nijmegen. Huub Janssen was eigenaar van 'De Grote Geer', een groot boerenbedrijf met vee en fruitbomen aan de Geerstraat. Hent Linsen was veekoopman. Hij woonde aan de van der Mondeweg, ongeveer tegenover de smederij van Reijmers. Naast Linsen, richting Bommel, woonde Toon Kloppenburg. Hij handelde in fruit. Hij kocht onder meer fruit op stam en verkocht dat dan weer. Bertus Berns had samen met zijn broer Thé een transportbedrijf waarmee stenen werden vervoerd. Bertus was vooral werkzaam als monteur. Ook het bedrijf van Berns was aan de van der Mondeweg, schuin tegenover 'De Kolk'.

De foto met namen kreeg ik enkele jaren geleden aangeboden door Jan Peters. De heer en mevrouw Janssen-Verhagen hielpen mij met de korte beschrijving van de achtergrond van de afgebeelde spelers.

Gerard Sommers

300 jaar Pannerdensch Kanaal

Rond het jaar 1500 splitste de Rijn zich bij Lobith in Waal en Neder-Rijn. De Waal stroomde van daar richting Millingen en de Neder-Rijn stroomde in een boog richting Elten. Toen in de winter van 1538/1539 overal langs de grote rivieren dijkdoorbraken plaatsvonden door ijsgang en hoog water, dreigde het Rijnwater in zijn geheel de Waal in te stromen. De Waal had sindsdien twee bovenmonden, de oude Waal bij Lobith (Tolhuys) en het ten zuiden daarvan gelegen Vossengat. Het Vossengat trok het overgrote deel van het Rijnwater naar zich toe waardoor de Neder-Rijn en de oude Waal door verzanding slecht bevaarbaar werden.

De twee bovenmonden - zuidwestelijk van Tolhuys - zijn duidelijk zichtbaar.

In de loop der eeuwen trof veel kommer en kwel dit waterrijke gebied. Er waren veel overstromingen waardoor hele dorpen, zoals Herwen, verdwenen om later verderop weer te worden herbouwd.

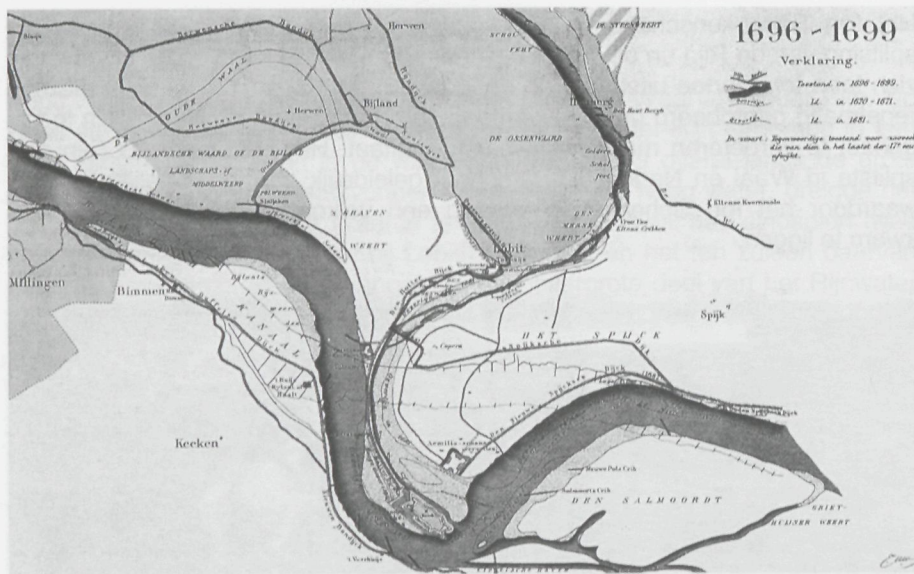
Het fort Schenkenschans, in 1586 gebouwd door Maarten Schenk op de splitsing van de Rijn en de Waal, beschermde eens de kop van de Betuwe die zich toen tot daartoe uitstrekte. In de loop van de 16^e en 17^e-eeuw heeft men regelmatig geprobeerd om de waterloop van de Waal en de Neder-Rijn in zijn geheel te verbeteren maar met weinig resultaat. Het punt waar de Rijn zich splitste in Waal en Neder-Rijn verschoof geleidelijk aan in westelijke richting waardoor het fort Schenkenschans op een volkomen onbelangrijke plaats kwam te liggen.

Lodewijk XIV trekt in 1672 met zijn leger over de Rijn bij Lobith.

Na de Franse inval in 1672, waarbij de Franse troepen op een gemakkelijke wijze (doorwaadbare plaats) de Neder-Rijn bij Lobith konden oversteken, ontstond de behoefte aan een nieuwe verdedigingslinie om de Betuwe en daardoor ook Holland te beschermen tegen invallen vanuit het oosten. Pas in het jaar 1701 werd de hulp ingeroepen van de beroemde vestingbouwkundige Menno van Coehoorn. Dat resulteerde in de aanleg van een verdedigingswal en een gracht tussen de Waal en de Neder-Rijn, waarvan het zuidelijke beginpunt kwam te liggen *'een uur boven Gendt'*.

De betreffende verdedigingswal en de gracht van 12 roeden (45 m) breed en 8 voet (2,5 m) diep heten tezamen *'het retranchement'*. Vanaf de Waal volgde de wal in noordelijke richting een bestaande Over-Betuwse dwarsdijk, die hierdoor werd veranderd in een verdedigingswal. Na een gedeelte dat gelijk liep met de dwarsdijk, boog het retranchement af in noordwestelijke richting en bereikte bij de Deukerdijk, die hier werd weggegraven, de sluis van de Weteringh. De verdedigingswal liep in dezelfde richting verder tot bij de Strang, die hij volgde tot bij de Peppelgraaf (in Doornenburg aan de Rijndijk). De Strang werd over dit gedeelte dus vergraven tot een gracht. Deze gracht stond door middel van duikers met sluisdeuren in verbinding met de Waal en de Neder-Rijn.

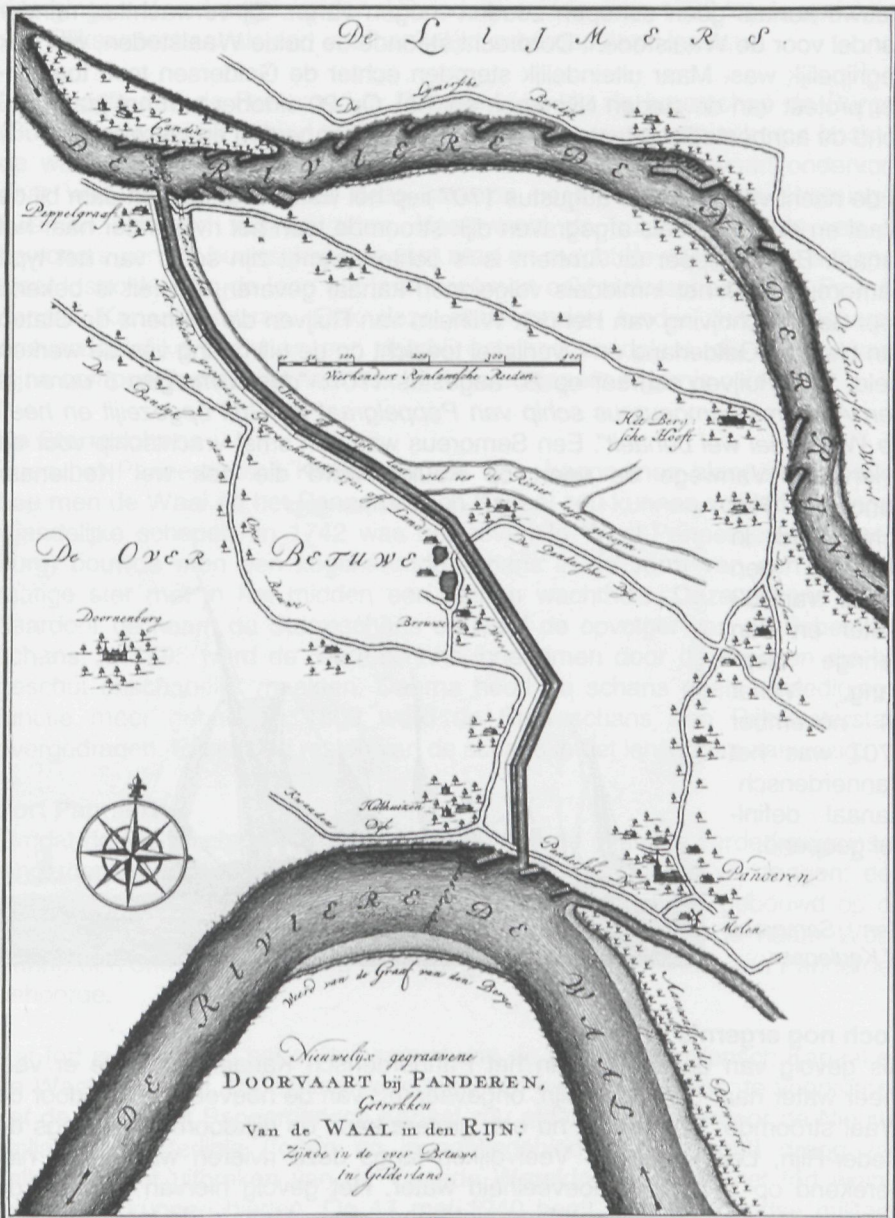
De verzanding van de Neder-Rijn noordelijk van fort Schenkenschans (midden-onder).

Nieuwe waterbouwkundige plannen

Toen het retranchement in 1705 klaar was, zagen de voorstanders van meer watertoevoer naar de Neder-Rijn, dat deze gracht de mogelijkheid voor de Neder-Rijn bood van een nieuwe rechtstreekse watertoevoer. Zelfs de eerdere tegenstanders van het retranchement konden dat niet ontkennen, maar de Staten van Holland hadden op aandringen van Dordrecht slechts toegestemd in het aanbrengen van een vestinggracht. Ondertussen was er wel regelmatig overleg met belanghebbenden zoals de Staten van Utrecht, Gelderland, Overijssel en de Inspectie van het Garnizoen te Nijmegen. Op 25 augustus 1705 kwamen Gedeputeerden uit Gelderland, Utrecht en Overijssel in Arnhem bijeen. De dag daarna bekeken ze het retranchement en de situatie bij Schenkenschans en de volgende dag de riviersplitsing bij IJsseloord. De conclusie van de deskundigen was dat een doorsnijding ten aanzien van het retranchement kon worden gemaakt volgens het concept van Jan de Ridder van Utrecht die later de technische leiding zou krijgen bij het graven van het Pannerdensch Kanaal.

Nu men het er over eens was om van het retranchement een kanaal te maken kwam de financiering ervan aan de orde. Men stelde "dat niet te beginnen of te maken is sonder gelt". De aanleg van het retranchement was bekostigd door de Staten van Holland. De provincies Gelderland, Utrecht en Overijssel zouden nu de kosten van het te graven Pannerdensch Kanaal moeten betalen; ieder voor 1/3. Utrecht stemde daar meteen mee in. Overijssel en

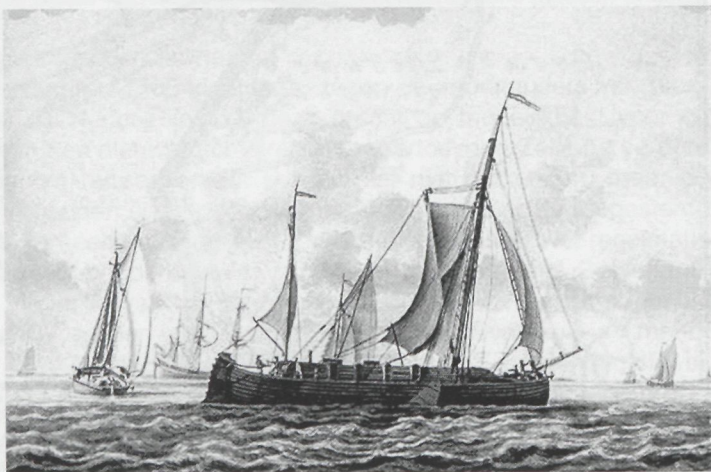
Gelderland waren er op tegen. Overijssel was tegen omdat deze provincie arm was. Gelderland vond dat Nijmegen ook bij moest dragen in de kosten.

Het Pannerdensch Kanaal als nieuw gegraven doorvaart van de Waal naar de Rijn.

Uiteindelijk zouden de steden Deventer, Kampen en de provincie Overijssel het 1/3 part wel bij elkaar krijgen. Van de kant van de provincie Gelderland en vooral van Nijmegen en Tiel was er veel verzet. Ze stelden, dat er door het nieuwe kanaal geen schepen zouden mogen varen. Zij verwachtten minder handel voor de Waalsteden. Dordrecht steunde de beide Waalsteden, wat ook begrijpelijk was. Maar uiteindelijk stemden echter de Geldersen toch toe, onder protest van de steden Nijmegen en Tiel. Op 20 oktober van het jaar 1706 vond de aanbesteding plaats van de werken bij Pannerden en IJsseloord.

In de nacht van 19 op 20 augustus 1707 liep het water over de werkdam bij de Waal en door de deels afgegraven dijk stroomde toen het rivierwater naar het kanaal. Een schipper uit Arnhem is 's ochtends met zijn schip van het type Samoreus door het inmiddels volgelopen kanaal gevaren. Dit feit is bekend door de omschrijving van Hendrik Wilhelm van Ruijven die namens de Staten van Utrecht, Gelderland en Overijssel toezicht op de uitvoering van de werken hield. Van Ruijven schreef op 20 augustus 1707: *"desen morgen 6 uren is een Arnhems samoeureus schip van Peppelgraaf de Grift opgezeijlt en heeft de Wael heel wel behaelt"*. Een Samoreus was een smal vrachtschip voor de riviervaart. Vanwege de vaart op Keulen werd die ook wel Keulenaar genoemd. Het schip had in die tijd een lengte van 33 meter en een geringe diepgang. Vanaf 14 november 1707 was het Pannerdensch Kanaal definitief geopend.

*Een Samoreus
of Keulenaar.*

Toch nog ergernis

Als gevolg van de aanleg van het Pannerdensch Kanaal stroomde er veel meer water naar de Neder-Rijn: ongeveer 1/3 van de hoeveelheid die door de Waal stroomde. Er bestond nu een grotere kans op dijkdoorbraken langs de Neder-Rijn, Lek en IJssel. Veel dijken langs deze rivieren waren nog niet berekend op zo'n grote hoeveelheid water. Het gevolg hiervan was dat de kans op overstromingen nog lang niet voorbij was. Maar in de loop der jaren werden de dijken en andere waterstaatkundige werken aangepast. Van meet

af aan was er wel onenigheid over aanleg, onderhoud en betaling. Wat voor de een van voordeel was, was namelijk voor de ander van nadeel. Diverse overheidsorganen hielden zich ermee bezig, waardoor plannen vaak niet doorgingen of vertraagd werden. Uiteindelijk leidde dit in 1798 tot de oprichting van Rijkswaterstaat als een onafhankelijk, overkoepelend instituut.

Ter hoogte van de Roswaard in Doornenburg lag de buurtschap de Burgeu (Burgooi = waterrijk gebied bij Burcht). Bij de Burgeu zat een scherpe bocht in de waterloop van het Pannerdensch Kanaal. De zeilscheepvaart ondervond daar veel hinder van. Door deze scherpe bocht en de harde stromingen kwamen schepen vast te zitten. Vaak werd de hulp ingeroepen van de bewoners van de buurtschap, die met man en macht de vastgelopen schepen weer lostrokken. In de loop der jaren kwamen ook motorschepen het Pannerdensch Kanaal bevaren. Ook deze ondervonden hinder van de scherpe, onoverzichtelijke bocht en een daarbij ontstane zandplaat, die de doorvaart bijna onmogelijk maakten, wat ook bij deze schippers ergernis opleverde.

De Sterreschans

Toen het Pannerdensch Kanaal gereed was, begon men plannen te maken hoe men de Waal en het Pannerdensch Kanaal zou kunnen verdedigen tegen vijandelijke schepen. In 1742 was het zover. In West-Pannerden (Doornenburg) bouwde men een zogenaamde schans in de vorm van een onregelmatige ster met in het midden een stenen wachthuis. Deze schans kreeg daardoor de naam de Sterreschans en werd de opvolger van de Schenkenschans. In 1795 werd de Sterreschans ingenomen door de Fransen die het geschut onschadelijk maakten. Daarna heeft de schans geen verdedigingsfunctie meer gehad. In 1809 werd de Sterreschans aan Rijkswaterstaat overgedragen. Er zijn nog resten van de schans in het landschap aanwezig.

Fort Pannerden

Omdat de Sterreschans niet meer voldeed aan de gestelde verdedigingseisen ging men in 1869 over tot de bouw van een sperfort dat wil zeggen: een zelfstandig, naar alle zijden verdedigbaar fort. Het fort werd gebouwd op de hoofddam bij Pannerden. Vroeger gebruikte men ook wel de naam West-Pannerden omdat dit stuk land voor het graven van het kanaal aan Pannerden behoorde.

Het fort is dichterbij het splitsingspunt van de Rijn, Pannerdensch Kanaal en de Waal gebouwd. De belangrijkste taak van het sperfort was, te voorkomen dat de vijand het Pannerdensch Kanaal zou afdammen, waardoor de Nieuwe Hollandse Waterlinie (forten en inundatiegebied rond Utrecht) droog zou vallen. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog heeft het fort weinig weerstand kunnen bieden. Op 11 mei 1940 heeft het Nederlandse militaire gezag het fort overgegeven.

"Veerhuis „West-Pannerden“, bij Doornenburg.

Begin 20^e-eeuw: rechts vooraan het voetveer van de familie Boerboom.

Pannerden onder water in 1926

Begin januari 1926 stond het water extreem hoog in de rivieren. In de nacht van 4 op 5 januari bezweek de Deukerdijk bij de kolk langs de Pannerdense Waard. In nog geen tien uur tijd stonden de dorpen Pannerden, Aerdt en Herwen op bepaalde plaatsen tot drie meter onder water.

Pannerden in 1926.

Door de val van het water in de rivieren en geholpen door het gemaal 'Oude Rijn' konden de bewoners rond de 15^e januari hun huizen schoonmaken voor bewoning. Kort na de ramp bezocht koningin Wilhelmina het gebied.

Ongelukken bij het Pannerdense veer

Er zijn in het verleden verscheidene ernstige ongelukken gebeurd bij het Pannerdense veer. Op 6 januari 1934 raakten Piet Mom en zijn zoon Jan uit Haalderen bij het verlaten van de pont met hun auto te water en verdronken.

Begin oktober 1952 reed een auto met vijf inzittenden de pont op. De auto stopte niet en reed door de afsluitketting aan de rivierzijde het water in. Twee vrouwen en drie mannen uit het westen van ons land kwamen door verdrinking om het leven.

Op 4 november 1972 reed een vrachtwagen van transportbedrijf Hendriks uit Lobith de pont op en meteen aan de andere kant er weer af. De chauffeur kon zich nog uit de cabine bevrijden, maar hij werd door de sterke stroming meegevoerd en verdronk.

Vluchtroute over het Pannerdensch Kanaal

De overvaart tussen Pannerden en Doornenburg was in de herfst van 1944 voor de Duitsers een belangrijke aanvoerroute van troepen en materiaal.

De Pannerdense pont op 15 juli 1941. Na een reparatie bij Scheepswerf Vahali in Gendt wordt de pont door een langsij gelegen sleepboot weer naar de ligplaats terug gebracht. Op 18 september 1944 is deze pont gezonken.

Toen het in september en oktober 1944 in de Betuwe te gevaarlijk werd, zijn ruim tienduizend mensen via een noodponton over het Pannerdensch Kanaal gevlucht. Het Pannerdense veer was op 18 september 1944 gezonken als gevolg van overbelasting.

Vluchtelingen uit Angeren, Arnhem, Bemmelen, Doornenburg, Gendt, Haalderen en Huissen poogden te ontsnappen aan het oorlogsgeweld, dat was opgelaaide in de Over-Betuwe. In Doornenburg bij het veer werden ze geconfronteerd met de Duitse troepen die ook nog eens vanuit de lucht beschoten werden door de geallieerden. Sommige mensen moesten dodelijk getroffen dierbaren, zowel volwassenen als kinderen, zelf in de omgeving van de dijk begraven. Na de bevrijding zijn deze slachtoffers op een passende rustplaats herbegraven.

Er is aan de dijk een monument opgericht uit respect voor hen die de barre tocht over het Pannerdensch Kanaal meemaakten en voor degenen die hierbij hun leven hebben verloren.

Het monument 'De Vlucht'.

Plannen om het Pannerdensch Kanaal en de Linge te verbeteren

Er was al veel over gesproken, maar eindelijk kwam er in 1951 schot in de besprekingen, zodat de aanbestedingen konden plaatsvinden. Het Pannerdensch Kanaal zou worden verbeterd door verruiming en verlegging. De bandijken bij Doornenburg en Pannerden werden verlegd, zodat er een uiterwaard voor zou komen. Deze werken verruimden het doorstromingsgebied van de rivier en verminderden de mogelijkheid dat de dijken aangetast werden. In Pannerden kwam een betonnen veerbrug van 180 meter lengte over de uiterwaard. Het pontveer bleef op dezelfde plaats liggen. Het zand dat bij het uitbaggeren vrij kwam, werd gebruikt om het terrein bij de Sterrenschans op te spuiten. Daar werd weer bebouwing geconcentreerd. Dit werk is na een openbare aanbesteding opgedragen aan de Fa. Geluk uit Gorinchem.

Ook de Linge, in het begin eigenlijk een 'wel' in het gebied de Honderd Morgen ten oosten van kasteel 'De Doornenburg', werd uitgediept en verbreed en verbonden met het Pannerdensch Kanaal. Vanaf het Pannerdensch Kanaal kwam er in Doornenburg een inlaatsluis waar het water voor de Linge

kan worden ingenomen. Zo kan men kunstmatig het water in de Linge op peil houden. De Fa. Geluk uit Gorinchem en de Fa. Hillen en Roosen uit Amsterdam werkten samen aan deze projecten.

De dijk- en polderbewoners

De stroomsnelheid in het Kanaal was bij hoog water te groot. Vooral aan Doornenburgse kant schuurde het water dan met kracht tegen de dijk. Dit was een gevaarlijke situatie, niet alleen voor de direct aanwonenden, maar voor de hele Betuwe. Om in deze situatie verbetering te brengen, moesten aan de Pannerdense kant diverse families naar de dorpskern verhuizen. Ook het scheepswerfje 'De Hoop' moest naar een andere locatie uitzien. De romp van de molen van Pijnappel was in 1944 door de Duitsers opgeblazen en werd niet meer herbouwd. De onteigening van een aantal woningen was voor de bewoners ervan een lijdensweg. De gedupeerde gezinnen namen geen genoegen met de schadeloosstelling die Rijkswaterstaat hen aanbood. Ze bleven rustig in hun huizen wonen, totdat de rechter uitspraak zou doen. Maar de toestand werd voor hen wel steeds dreigender. In april 1952, toen de door Rijkswaterstaat gestelde termijn van ontruiming was verstreken, werden de nog aanwezige gezinnen geplaagd door kwelwater dat geen afvoer meer had naar de polder door de tussenliggende nieuwe bandijk. Toen het rivierwater in november een nog hogere stand bereikte, kwamen de

Raad van Pannerden

Lening van 1½ ton

maar niet bij burgerij

PANNERDEN, 23 November. — In zijn openbare vergadering van Donderdagavond waarbij het lid Wigman wegens ziekte afwezig was, heeft de Raad van Pannerden besloten met het „Fonds voor de bouwnijverheid" te Amsterdam een lening aan te gaan groot f 150.000, ter financiering van de bouw van 16 woningen voor de ingezetenen die wegens dijkverlegging hun woningen in het voorjaar van 1952 zullen moeten verlaten.

De totale kosten voor deze 16 woningen bedragen f 134.835.14; de grondkosten belopen f 115.000. De lening zal worden aangegaan tegen een percentage dat de regering zal toestaan op het tijdstip der lening.

laatste gezinnen pas echt in de problemen. Het stijgende water had ook de aannemer van de werken overrompeld. De nieuwe zomerkade was nog niet over de volle lengte op vereiste hoogte gebracht.

De molen van Pijnappel aan het Pannerdensch Kanaal (1806-1944) voor de brand in 1937.

Twee gezinnen die het onheil zagen naderen, vluchtten nog net op tijd naar een veilige plaats. De woningen van dokter Vonk en van de kolenhandelaar Hendriks waren geheel omringd door het water en dat water stond al tot aan hun kamerramen. Uiteindelijk zijn deze gezinnen toen toch maar naar de dorpskern verhuisd.

De bewoners van de Burgeu in Doornenburg en de dijkbewoners hebben zich minder verzet, omdat zij in een zeer gevaarlijke situatie leefden en woonden. Een aantal bewoners is in de dorpskern gaan wonen en voor een tiental gezinnen werd na ophoging van de oude Sterrenschans gelegenheid geboden om daar te gaan wonen. Onder hen was de veerbaas, tevens café-houder, en de parlevinker.

Aankondiging heropening 'Rijnzicht'.

Heropening
Hotel-Café-Restaurant
»Rijnzicht«
DINSDAG 30 DECEMBER 1952
♦
W. CORNELISSEN
DOORNENBURG
WEST-PANNERDEN

Wat is er veranderd na de werkzaamheden van 1950/1952

Als vroeger het water in de winter of in het vroege voorjaar een te hoge stand bereikte, trad de Spijkse overlaat in werking en stroomde het gehele gebied van de Oude Rijn vol water. Daarbij kwamen boerderijen en woonhuizen onder water te staan en werd het verkeer tussen bijvoorbeeld Pannerden en Zevenaar ernstig ontregeld. Een groot gedeelte van het water stroomde bij Candia (Groessen) weer in het Pannerdensch Kanaal. Een ander deel van het water liep achterom ten zuiden van de Eltense heuvels door het riviertje de Wildt naar de Oude IJssel om bij Doesburg weer in de IJssel geloosd te worden. Dat werd nu geschiedenis, want Rijkswaterstaat maakte met dit grote project ook aan deze overlast een einde. De rivierbocht bij Pannerden is door de verlegging aanmerkelijk flauwer geworden. De dijk aan Pannerdense kant, lopend van de Deukerdijk, is doorgetrokken over de Pannerdense Waard naar de benedenloop van de Oude Rijn bij Candia en sluit nu bij Groessen aan op de dijk van de Liemers. In de Oude Rijn bij Candia kwam een ontwaterings-sluis met een gemaal.

Aan de Pannerdense kant werd verder een gedeelte van de bestaande dijk afgegraven en noordoostelijk daarvan opnieuw aangelegd. De oude dijk bij boerderij Lensen (aan het veer) bleef over een lengte van zo'n 250 meter intact. Nabij het centrum van het dorp ging het stuk dijk eruit tot aan het punt aan de rivier waar de molen van Pijnappel ooit stond. Ter hoogte van de Sterreschans en ook vanaf Lensen stroomafwaarts tot aan de voormalige

scheepswerf werd een oud dijkstuk opgeruimd. Een gedeelte van de geruimde dijk in Pannerden kreeg een inlaatfunctie bij hoog water. Vanaf de boerderij van Lensen kwam een nieuwe leidijk die meer in noordwestelijke richting de loop van het verlegde kanaal volgt. Scheepswerf 'De Hoop' vestigde zich in Lobith. Het nieuwe motorveer kwam weer op dezelfde plaats. Vanaf het resterende stuk oude dijk naar de nieuwe dijk rond Pannerden kwam een betonnen brug te liggen van ongeveer 180 meter lengte, zodat het veer vanuit Pannerden ook bij hoog water nog te bereiken is.

Aan de Doornenburgse kant werd bij de bocht ter hoogte van de Roswaard de bandijk enkele honderden meters in zuidwestelijke richting teruggelegd en opnieuw aangesloten op de bestaande dijk die het gebied van de Roswaard aan de zuidkant omsluit. Langs de noordzijde van de Roswaard werd een nieuwe leidijk gelegd parallel aan de rivier, tot aan boerderij 'De Roswaard'. Deze dijk dient alleen als geleider van de waterstroming bij hoog water. De grond die bij de verbetering van de Linge vrijkwam, werd benut voor het aanleggen van de nieuwe dijken bij het Pannerdensch Kanaal.

Slot

Door de eeuwen heen heeft het water in de uiterste punt van de Betuwe ons laten zien hoe machtig het is. Het water bracht welvaart, maar ook vaak sloeg het noodlot toe. Dijkdoorbraken en daardoor overstromingen waren aan de orde van de dag. De pogingen die in het begin van de achttiende eeuw werden ondernomen om tot een goede waterverdeling te komen, hebben geleid tot een betere bevaarbaarheid van deze rivieren en daardoor economische vooruitgang. Door samenwerking met ons buurland Duitsland kwam de mogelijkheid het water richting te geven. Dit bracht veiligheid, prachtige natuur en voor het gehele gebied recreatiemogelijkheden. Tevens voorziet het 7 kilometer lange kanaal in een betrouwbare vaarweg voor de scheepvaart naar de Neder-Rijn, Lek en naar de Geldersche IJssel. Door de aanleg van het Pannerdensch Kanaal hebben de Hollanders vastberaden aangetoond het machtige water te kunnen beteugelen en, indien nodig, ook weer de ruimte te kunnen geven.

Henk Klaassen

Bronnen:

- Dr. G.P. van de Ven; *Aan de wieg van Rijkswaterstaat*;
- *De Gelderlander* 1950-1952.

In 2007 zijn er diverse activiteiten rond '300 jaar Pannerdensch Kanaal'.
Raadpleeg voor het actuele programma: www.pannerdenschkanaal.nl

Excursie steenfabriek Rodruza De Zandberg in Gendt

Op zaterdag 31 maart jl. waren we met omstreeks 45 leden van onze kring op bezoek bij steenfabriek Rodruza De Zandberg in Gendt. In het kader van onze jaarlijkse excursie stonden de poorten van deze fabriek op deze

Rodruza
DE ZANDBERG

zonovergoten namiddag speciaal voor ons open. Binnen werden we in de ontvangstruimte opgevangen door onze gastheer Henk Leensen, die al vele jaren op deze fabriek werkzaam is. In de moderne ontvangstruimte werden we eerst voorzien van koffie en thee. En we konden er diverse uitgestalde oude voorwerpen en mappen met documentatiemateriaal bekijken.

Een blik op het terrein van De Zandberg: in het midden de ontvangstruimte.

Toen iedereen kort na twee uur binnen was, startte het programma met het bekijken van oude filmbeelden. In ongeveer 40 minuten kregen we een prachtige indruk van de ontwikkelingen in de steenfabricage. We begonnen met unieke zwart-witbeelden uit 1937. En we raakten onder de indruk van de zwaarte van wat toen nog een zeer arbeidsintensief productieproces was, met een sterk seizoenspatroon. Met de beelden uit de vijftiger en de tachtiger jaren zagen we de mechanisering en de automatisering toenemen. Het bakken van stenen ontwikkelde zich tot een volcontinu bedrijfsproces: 24 uur per dag, 7 dagen per week en 52 weken per jaar gaat het door. Op De Zandberg, eigenlijk twee fabrieken te weten De Zandberg 1 en 2, gingen men terug van ruim 150 man voor de oorlog naar 35 medewerkers nu, inclusief verkooppersoneel. De productie liep op tot 1,6 miljoen stenen per week: voldoende voor het bouwen van zo'n 100 huizen.

Na het zien van de film, gingen we naar buiten. Daar bekeken we de kleiopslag en we kregen er informatie over de herkomst van de verschillende soorten klei. Vervolgens gingen we bij De Zandberg 1 naar binnen en volgden daarbij de route van het productieproces. We stonden stil bij machines die klei mengden, we kregen uitleg over de machines met mallen waarmee de klei in de vorm van een steen werd omgezet. Daarna liepen we langs de stapels met klei, al in de vorm van stenen, die gedroogd werden.

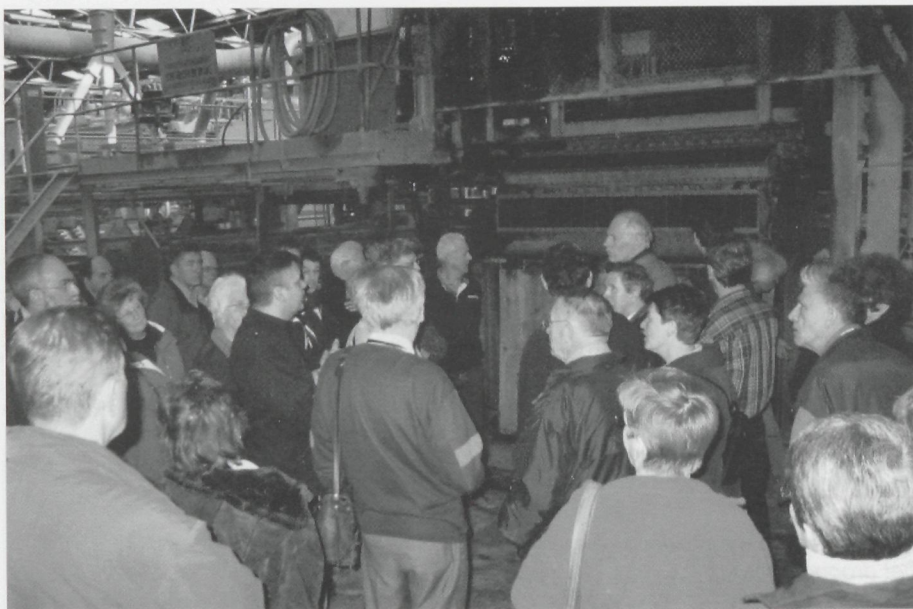
Henk Leensen geeft uitleg over het droogproces.

En terwijl we langs de droogkamer liepen, voelden we de hitte. Vervolgens zetten we onze wandeling door de immense hal voort over het dak van de oven: door de deksels van de gaten in de vloer opzij te schuiven, konden we in het vuur kijken. Voor iedereen werd duidelijk dat hoewel er vrijwel geen mens aan het werk was, de productie volop gaande was: eigenlijk wel een heel bijzondere waarneming.

Lopend over het dak van de eigenlijke oven, kreeg je een goed overzicht van de omvang van het productieproces in de enorme bedrijfshal van De Zandberg 1.

In de productiehal van De Zandberg 2. Bij de machine met de steenvorm luisteren de deelnemers aan de excursie aandachtig naar de toelichting.

Nadat we de wandeling in de hal van De Zandberg 1 hadden afgerond, maakten we een korte omweg naar de grotere en modernere hal van De Zandberg 2. We zagen de diverse vormen waarmee de verschillende formaten stenen kunnen worden geproduceerd. En we hoorden hoe je met de machine handvorm stenen maakt. Nadat we langs de controlekamer waren gelopen en nog wat over kwaliteitscontrole hadden gehoord, werd de rondleiding door de fabriek afgesloten.

Terug in de ontvangstruimte konden we samen nog iets drinken. De deelnemers aan de excursie mochten hierna allemaal nog een fraai en toepasselijk aandenken aan deze leerzame middag uitzoeken. Nadat we Henk Leensen voor deze boeiende excursie en het door hem gemaakte cadeau hadden bedankt en nadat we hem hadden verzocht ook de directie van De Zandberg onze dank voor het gastvrije onthaal over te brengen, gingen we tegen half vijf bijzonder voldaan naar huis.

Door de deelnemers aan de excursie werden vele foto's gemaakt. Op de website <http://picasaweb.google.nl/robforob/Rodruza> staan de fraaie foto's die Rob Croes maakte. Tot augustus 2007 zijn ze op de genoemde website voor iedereen te bekijken. Klik op deze site linksboven 'Diavoorstelling' aan. Een aanrader!

Gerard Sommers

Flitsen uit de geschiedenis van Doornik (16)

Buurschap Doornik door de Waal verzwolgen

14 Huizen door de Waal mee gesleurd en 120 morgen verdrongen land

In de nuchtere correspondentie van De Ranitz met zijn dochter Amelia proeven wij zijn traumatische ervaringen met de geallieerde bezetters en, nog erger, met de Franse invallers. Lezen wij tussen de regels door zijn woede over de plunderingen en de ravage in 'Huis Doornik'. Hij maakt ons deelgenoot van de hongersnood in de getroffen dorpen en buurschappen, van zijn financiële zorgen over het herstel van de schade en van zijn twijfels over adequate schadeloosstellingen. Na twee maanden Franse bezetting is De Ranitz bezorgd over een groeiende katholieke dominantie en volgt hij met argusogen de bestuurlijke ontwikkelingen. Het noodzakelijke herstel van de ondermijnde dijken en de aan flarden gereden wegen vraagt prioriteit. In 1799 verdwijnt al dat geld letterlijk in de Waal als de buurschap Doornik wordt weggevaagd.

Een fluwelen revolutie

Wij zijn geneigd de Franse bezettingstijd van 1795 tot 1813 te vergelijken met de Duitse bezettingstijd. Een monddode meerderheid die in machteloze woede de brutale overheersing moest dulden en landsverraderlijke patriotten die antinationaal collaboreerden met de gehate overweldigers. Elke vergelijking gaat mank. De Fransen kwamen binnen met hun idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap. De patriotten en de staatsgezinden, de plattelandsburgerij en de gegoede burgers in de steden waren blij met de beloofde 'democratische' vrijheden en de mogelijkheden van toenemende invloed in het bestuur. Dat was hen in de voorgaande stadhouderlijke periode ontzegd. Katholieken, joden en andersdenkende christelijke kerkgenootschappen waren blij met de vrijheid van godsdienst.

De sympathie voor de Fransen verminderde snel toen zware lasten werden opgelegd en de economie steeds verder in het slop raakte. De anti Franse pamfletten die J.C. Vieweg uit Nijmegen in 1805 al verspreidde tegen de volledige onderworpenheid aan Frankrijk waren als een zwaluw die nog geen lente maakte. Pas toen Nederland een Franse provincie en een politiestaat werd en de dienstplicht Nederlandse mannen naar het Russische front dreef, begon de oranjezon weer te schijnen. In zijn brief van 8 maart lezen wij de zorgen van De Ranitz en zijn stille hoop dat de Fransen, zoals de geruchten willen, weer verdreven zouden worden. De Ranitz was geen oranjeklant. Maar na zijn bittere ervaringen met de Fransen zag hij die revolutionairen met hun verlichte ideeën liever vandaag dan morgen vertrekken.

8 Maart 1795. Uw brief van 10 Febr. is op het postcomptoor blijven liggen, niettegenstaande wij, 2, 3 maal na de stad Nymegen hebben gezonden aan het comptoor om er na te vragen. Betreffende de vergoeding aan onze geleedene schade enz. hopen wij het best van, maar men zal daar weynig voor koopen kunnen. Uw broer Cobus die zal misschien wel quitteeren of zal voor de republicq moeten strijden, zoo het regiment in Holland komt, zal hij nog wel eens overkoomen. Zo u het een en ander wilde verzenden, dat u missen kan zonder u zelfs te benadeelen, dan adresseerd het maar bij den hospes in 't Misverstand op de Hagemarckt te Nijmegen.

De nood in 'Huis Doornik' is kennelijk zo hoog gestegen dat De Ranitz zijn dochter vraagt om met pakketjes bij te springen. Dezelfde De Ranitz die zijn dochter Amelia eerst zelf pakketjes stuurde.

Bij de binnenkomst van de Fransen golden hun assignaten als wettig betaalmiddel. Zij waren nauwelijks iets waard. De bestuurders en de neringdoenden waren slachtoffers. Om de Franse economie in de bezette gebieden te ontwrichten, lieten de Engelschen valse assignaten drukken, die onder meer door Hollandse vissers werden verspreid. De zwarte handel tierde welig. Afbeelding uit het Cabinet des Estamps Parijs.

Zoo maar de belofte vervuld werden van schadevergoeding, dan zijn wij weder geholpen. Wij hebben ons hooy ook nog betaald gekregen en er schiet nog wat over; maar de schrikkelijke duurte van alle eetwaren maakt de vertering groot, zoodat wij alle week wel ruym 3 dukaten noodig hebben.

Ook De Ranitz rekende en betaalde nog in de oude vertrouwde valuta en gebruikte geen Franse assignaten die voor de winkeliers waardeloos waren.

Ieder roggebrood is 14 st. en 6. In de week fl. 4 – 4 st. Wittebrood fl. 1- Boter 9 à 10 st. is fl. 1- 16 st. per week. 20 Ons vleesch fl. 4- per week. Aardappelen ten minste fl. 1- 10 st. Coffijboonen 10 st. Thee fl. 1- 3 st. Kaarsen, oly, zeep, zout enz. fl. 2. Maakt fl. 16- 3 st. N.B. Buyten bier, tabacqspypen, hout, turf, enz.

Nu ter beantwoording van Uw laatste van 6 dagen. Wegens de Pruyssen, dat die Nymegen ingenomen hadden, is niet waar. Wij hebben het hier sedert geruijmen tijd zeer stil gehad. Daar is ook weijnig passage meer over den dijk, maar van Nymegen op Arnhem is een groote passage, trekkende gestadig volk na het leger. Onze sauvegarde is heden den 9e van ons vertrokken. Hij was een zeer geschikt mensch. De commissaire de guerre heeft het kwalijk genomen, dat hij zoo lang bij ons was gebleven. Wij begonnen al wat met hem te parlé. Men zegt, dat de Franschen een harde klap hebben gehad. De gecombineerde armée neemt dag aan dag toe; daarentegen is er een sterke ziekte en sterfte onder de Franschen. God weet wat er nog van worden zal, o Nederland! Zoo de saaken omkeeren, God weet, wat voor verwoesting er zou plaats hebben.

Wij ontkomen niet aan de indruk dat De Ranitz zich hier laat leiden door de vele geruchten en dat zijn wens hier de vader van de gedachte is. Er was geen sprake van enige serieuze tegenstand van de geallieerden.

Daar is hier een provisieel amptman aangesteld, benevens 6 schepenen en 6 heemraden. Den amptman is de jongste, Hacfort van Waayenstein, dus een roomsche. Van 6 schepenen en 6 raden zijn er van ieder 4 roomsche. Wat moet daarvan worden. De roomschgezinde zullen de hoofden opsteeken en misschien volgt er nog een religieoorlog uyt, want zij beginnen sterk te spreken om de kerken in te nemen, en hebben in Maas en Waal al een begin gemaakt, maar zijn gestuyd. De wapens moeten ook uyt de kerken. In de Lentsche kerk hebben de Engelsche ze reeds verbrand, alsmede de banken en de predikstoel. De adelstand is te niet gedaan, het is nu alles égalité. God beter, wat zal het geven? Men verneemd reeds een groot gemor wegens de considerabele requisities, welke de Franschen doen en men zegt, dat er te Utrecht al een begin van opstand is geweest onder de borgers.

De Fransen wisten hoe zij de rijke republiek moesten uitknippen. Het of- en defensief verdrag van Den Haag van 16 mei 1795 betekende een loodzware belasting. 25.000 Franse soldaten moesten op onze kosten gehuisvest en onderhouden worden. De helft van onze vloot en landmacht stond ter beschikking van Frankrijk. De republiek moest een schadeloosstelling van maar liefst 100 miljoen gulden betalen en Zeeuws-Vlaanderen, Venlo en Maastricht werden bij Frankrijk ingelijfd. Of De Ranitz de details van het of- en defensief verbond dat wij met Frankrijk hadden gesloten kende, weten wij niet. Hij was zeker wel op de hoogte van de zogenaamde rekwisities, zeg maar plunderingen van de Fransen in Nijmegen en van de ellende van de waardeloze assignaten die iedereen als wettig betaalmiddel moest accepteren. Nee, er kwam geen praktisch verzet. Eerder was er sprake van apathie. Machteloosheid bij een groeiende economische malaise omdat wij onze koloniën aan Engeland verloren, onze handel langzaam verliep en de werkeloosheid het economisch leven ontwrichtte. Later, toen Napoleon het continentaal stelsel afkondigde, verviel de republiek in massale armoede. De Ranitz heeft als rentmeester van zijn eigen landgoed die zware lasten aan den lijve ondervonden. Hij werd bovendien belast met de hoge kosten van het achterstallige dijkonderhoud.

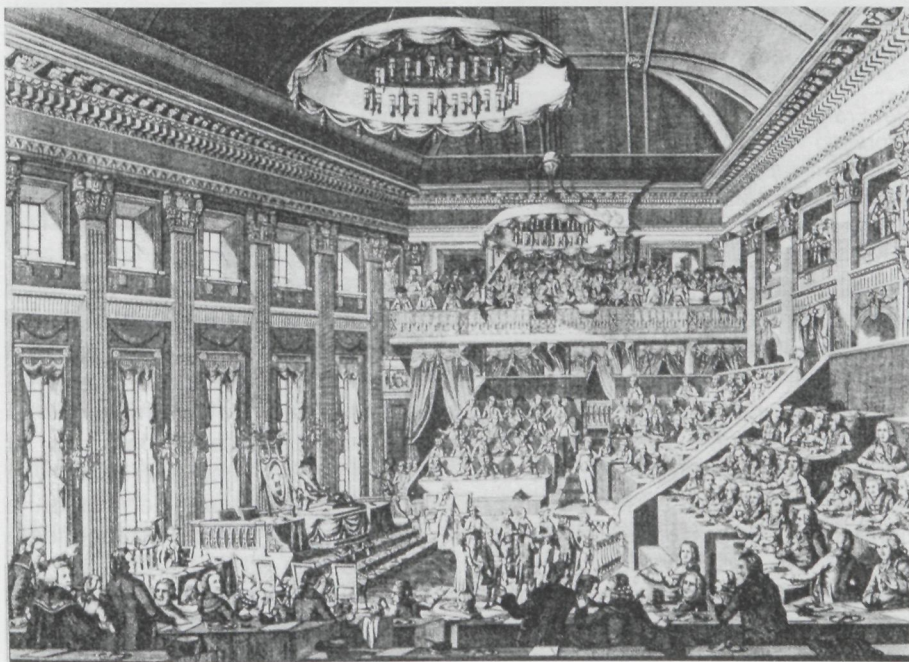
Verzet tegen de Roomse invloed

De Ranitz maakte zich zorgen over de Roomse invloed in de nieuwe staatsinstellingen. Natuurlijk wist hij dat in Nijmegen de katholieke O.F.P. Hackfort 'richter' van het Rijk van Nijmegen was geworden en er een nieuwe gemeenteraad was geïnstalleerd met 6 protestantse en 6 katholieke leden. De katholieke Sanders van Well werd burgemeester en later ook ambtman in het Land van Maas en Waal. De Ranitz vertelt over Hackfort van Waayenstein die ambtman werd in de Over-Betuwe met 6 schepenen en 6 raden waarvan 8 katholieken. De protestanten zagen hun vrijwel onaantastbare en comfortabele machtspositie op economisch en bestuurlijk niveau ernstig bedreigd. Het zou zo'n vaart niet lopen.

De katholieke clerus met de aartspriester van Gelderland, B. Roes, ging prudent en bedachtzaam te werk omdat zij maar al te goed wist dat na twee eeuwen achteruitstelling de katholieken veel te weinig bestuurlijke kwaliteit konden opbrengen om meerderheidsposities in de bestuurscolleges te kunnen handhaven. De eerste zorg was het herstel van het parochiewezen en de bouw van kerkjes en scholen. Onderwijs had in de optiek van de clerus terecht de hoogste prioriteit. Willem Peters, kapelaan in het katholieke Huissen, werd de eerste pastoor na de reformatie in Bemmelen. In een leegstaande schuur tegenover herberg 'De Lindeboom' (nu het 'Wapen van Bemmelen') werd een schuurkerkje ingericht als voorlopig onderkomen en toegewijd aan de H. Donatus (1796). Bij dat schuurkerkje werd een lokaal gehuurd waar het eerste katholieke onderwijs werd gegeven (1797).

Tegenover 'Huis te Oosterhout' bouwde de eerste pastoor na de reformatie, Johan Schierling, een katholiek kerkje, toegewijd aan de H. Leonardus van Veghel (1796). In datzelfde jaar werd in Lent aan de Steltsestraat op de plaats van de verwoeste hofstede van mejuffrouw Van Erp een schuurkerkje voor de Lentse katholieken gebouwd. De pastoor van Oosterhout was tevens pastoor van Lent. De hervormde kerken in Ressen, Lent en Bemmelen bleven in het bezit van de protestanten. Ook de Stevenskerk in Nijmegen bleef protestants.

Volgens de nieuwe wetten hadden de Rooms en in de plaatsen waar de meerderheid katholiek was de eerste keus uit de voorheen genaaste bedehuizen en pastorieën. In onze regio werd van dat recht geen gebruik gemaakt. De katholieken hebben uit eigen kracht en met stevige staatssubsidies en giften van de katholieken zelf nieuwe kerken gebouwd zoals in 1803 in Bemmelen, in Oosterhout in 1822 en in Lent in 1838.

De Ranitz zal zich weinig zorgen gemaakt hebben over het geruzie en de opeenvolgende staatsgreepjes in de Nationale Vergadering waar de patriotten (unionisten) en de staatsgezinden (federalisten) elkaar het leven zuur maakten. In de ogen van de Fransen waren wij een onwillig en onbetrouwbaar bondgenootje. Prent uit de Atlas van Stolk.

De Fransen die haveloos ons land binnenvielen, lieten zich in ons rijke landje uitbundig verwennen. Ook hun uniformen verbeterden snel, zeker onder Napoleon. Links een sappeur en een kanonnier, rechts een cavalier van de gevreesde garde. National Army Museum.

De bevoegdheden van de Ambtsgemeente Over-Betuwe, zoals het ambt voortaan heette, en van de ambtman-richter-dijkpresident werden overeenkomstig het streven naar een scheiding van de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht langzaam maar zeker uitgehold tot tenslotte alleen de waterstaatkundige taken voor de dijkpresident resteerden. Geschrokken van de consequenties van vrijheid, gelijkheid en broederschap kwamen er nieuwe regels en wetten om 'een onberaden en onbedachtzame keuze van geheel onbekwame en ongeschikte personen' tegen te gaan. Een wapen in handen van de protestanten om de vele 'minkundigen en minvermogenden, die ook nog roomsch waren' van het actief kiesrecht uit te sluiten. Voor het passief kiesrecht kwamen alleen die personen in aanmerking 'die blaakten van zuivere liefde voor het vaderland en wier beproefde kunde, ervaring en ondervinding in 's lands zaken en hun financiële bezit en financiële belangen garanties waren voor een degelijke handhaving van orde en rust.'

Dit was op het lijf geschreven van de oude oranjegezinde regenten, die, nu zij van de eed van trouw door stadhouder Willem V waren ontslagen, het oude en vertrouwde pluche weer opzochten. De Ranitz ergerde zich daaraan. Geruststellend voor De Ranitz was de tanende invloed van de

katholieken in de bestuurslichamen in de Franse tijd en van de terugkeer van de adel in de bestuurslichamen. Na de dood van Hackfort van Waayenstein was G.F. van Hugenpoth tot Aerdt dijkpresident geworden, katholiek, maar van adel. In 1802 werd George van Randwijck dijkpresident (de titel dijkgraaf was verbannen omdat het herinnerde aan de oude adel). In de Over- Betuwe waren wij weer zo'n beetje onder ons. Voor De Ranitz was het een geruststellende gedachte dat de katholieken 'gestuyd' waren en dat de adel sleutelposities in het bestuur bezette. Maar hij heeft zich zeker groen en geel geërgerd aan de draaitol George van Randwijck.

Watersnood maakte een einde aan de buurschap Doornik

In januari 1799 al was het dijkleger in opperste staat van paraatheid, gealarmeerd door de riviercorrespondentie die gegevens over de toestand van de Rijn tot Keulen doorgaf. De dijkpresident was hoofd van het dijkleger in Doornik en logeerde daartoe op 'Huis Doornik'. De omvang van de watersnood van 1799 en de onvoorstelbare schade die in het rivierenland werd aangericht, gaat ons voorstellingsvermogen te boven. P. Kehl gaf in zijn 'Historische schetsen' een uitgebreid verslag.

Kehl vertelt ons over de uitzonderlijke strenge vorst in januari 1799 die ten noorden van Keulen ijsafzettingen tot gevolg had waardoor op 26 en 27 januari de Keulse benedenstad onder water liep en ijsschotsen een enorme schade veroorzaakten. Door de plotseling invallende dooi werden geweldige hoeveelheden dooiwater vol ijsschotsen door de Rijn aangevoerd. Nieuwe vorst vergrootte de ijsmassa's die tot gevaarlijke ijsbergen uitgroeiden. De oude Rijnmond en het Pannerdensch Kanaal bij de Peppelgraaf waren door onwrikbare ijssdammen afgesloten waardoor al het water zijn weg door de Waal moest zoeken. Bij Weurt en Slijk-Ewijk waren ijsverstoppingen ontstaan terwijl op 14 februari een brede ijssdam bij Wesel de waterafvoer belemmerde. Kehl vervolgt dan letterlijk:

Dat het ijs op de boven-rivier nog niet was opgeruimd, blijkt hieruit, dat er op 14 Februari te Wesel een zware ijsverstopping zich gevormd had. Den 20sten dreef het ijs over den dijk te Ruhrort in de richting van Alzem, alles in zijn vaart verwoestend. Geheele rijen boomen werden afgesneden en op kolossale ijsvelden, van tientallen bunders, meegevoerd. Schepen kwamen op vreemde plaatsen terecht, zoo zat te Ruhrort een schip in den tuin van den heer Lokman, een ander in den tuin van een Israëliet. De schepen van de schippers Hees en Vielhaber waren in een drietal huizen en een pakhuis terechtgekomen.

Den 18den Februari brak de ijsverstopping te Wesel. Ijs en water hadden weder vrij spel, met geweld ging het nu stroomafwaarts maar de oude Rijnmond was nog steeds verstopt, terwijl de ijsbezetting aan de Peppel-

graaf ook niets doorliet. De Waal was dus de eenige afvoerbuis voor al van boven afkomende water en ijs. IJsschotsen ter grootte van 20 tot 40 morgen oppervlakte, welke met geheele rijen boomen, struikgewas, wilgenbosschen als beplant schenen, dreven voorbij Doornik. Men meene niet dat dit alles plaats vond bij kalm voorjaarsweer. O, neen! De natuur zelf had als het ware een verschrikkelijke houding aangenomen. Terwijl de regen klaterend neerviel, schoot de bliksem door het luchtruim en ratelde de donder. Een hevige stormwind trachtte nog datgene te verwoesten, wat water en ijs gespaard hadden.

Terwijl blanke ijsschollen ter grootte van meerdere morgens, bezet met geheele rijen boomen en wilgenpassen voorbij dreven, ontdekte men er vijf waarop daken van huizen. In een dezer hoorde men duidelijk het huilen van een hond, doch mensen hoorde men niet. Volgens mededeeling van geredde slachtoffers waren er in dien nacht voor de doorbraak bij Doornik wel twintig huizen of daken voorbijgedreven, terwijl het hulpgeschrei der bureu en het geloei van het vee, bijna niet om aan te horen was. Een schol ijs nam te Lent een huisje, dat nabij den dijk stond, mede, terwijl een andere in de richting van Nijmegen dreef en daar, even boven de Kraan, eenige huizen verwoestte en andere beschadigde. Toen bereikte het water een hoogte van 26 voeten en stond 1 à 1 ½ voet op de hoogste gedeelten van den Betuw-schen dijk.

Het was toen, terwijl de natuur al haar krachten botvierde, dat op den 21sten Februari de noodklokken te Bemmél, Ressen en Lent zich paarden aan het bulderend kanon, hetwelk de doorbraak te Doornik verkondigde. De doorbraak te Doornik werd veroorzaakt door den sterken overloop van het opgestopte rivierwater, vermeerderd door het uitstromende water uit de Ooij en de Duffelt. De bekisting welke op den Doorniksen dijk was geplaatst, dreef er af of wel werd door het aandringende ijs vernield. Nauwelijks was deze noodkeering bezweken, of de dijk loste zich op, een gat vormende van bijna 52 roeden lang en een afwisselende diepte veroorzakende van 30 tot 75 voeten. Landinwaarts ontstond een kolk. Ook de zomerdam kreeg belangrijke schade. Toen het water vrijen doortocht had, werd de Over-Betuwe geheel onder water gezet.

Van de 18 huizen welke onder Doornik stonden, bleven slechts 4 onbeschadigd, de overige zijn geheel of gedeeltelijk weggespoeld. Ongeveer 120 morgen land ging in de Waal verloren. Ressen, dat achter de doorbraak ligt, leed wel de meeste schade....

Kehl vertelt verder het relaas van enkele mensen die trachtten met een bootje het vege lijf te redden. Hoe zij door het gat in de Doornikse dijk naar

de Vossenpels dreven en door Lent naar de Veerdam en zo naar Nijmegen waar hun aakje met touwen naar de kant werd getrokken.

Ruim 200 jaar na de fatale dijkdoorbraak zijn in de polder bij laag water nog restanten van het oude Doornik aan te treffen.

'Huis Doornik' overleefde de watersnoodramp. Hoe groot de schade aan schuren en stallen en andere opstallen is geweest weten wij niet. De bandijk werd diep landinwaarts verlegd waardoor 'Huis Doornik' als het ware achter de dijk werd verstopt. De Ranitz zat met de stukken. De oude man maakte op 7 augustus 1808 het vreselijke noodweer met hagelbuien mee die de oogst op het veld verwoestte en op 15 januari 1809 de watersnood bij Oosterhout. Hij overleed op 80-jarige leeftijd in 1811 in zijn geliefde 'Huis Doornik'.

Martien A.G.M. Schenkels

Bronnen buiten reeds eerder genoemde:

- B. Stukart, *200 Jaar kerk in Bemmel*.
- J.A. de Kok, *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie*.
- Dr. J. de Jong, *Handboek der kerkgeschiedenis Deel III*.

De tijd stond stil

In het artikel *'300 jaar Pannerdensch Kanaal'* in dit Kringblad wordt op bladzijde 45 kort melding gemaakt van een ongeluk bij het Pannerdense veer, waarbij Piet en Jan Mom uit Haalderen om het leven kwamen. Binnen het bestek van dat artikel, paste het niet om dieper op deze tragische gebeurtenis in te gaan. Daarom besteden we in deze bijdrage nadere aandacht aan dit door Henk Klaassen in de herinnering teruggebrachte ongeluk, dat in 1934 diepe indruk maakte in het dorp Haalderen en zelfs ver daarbuiten.

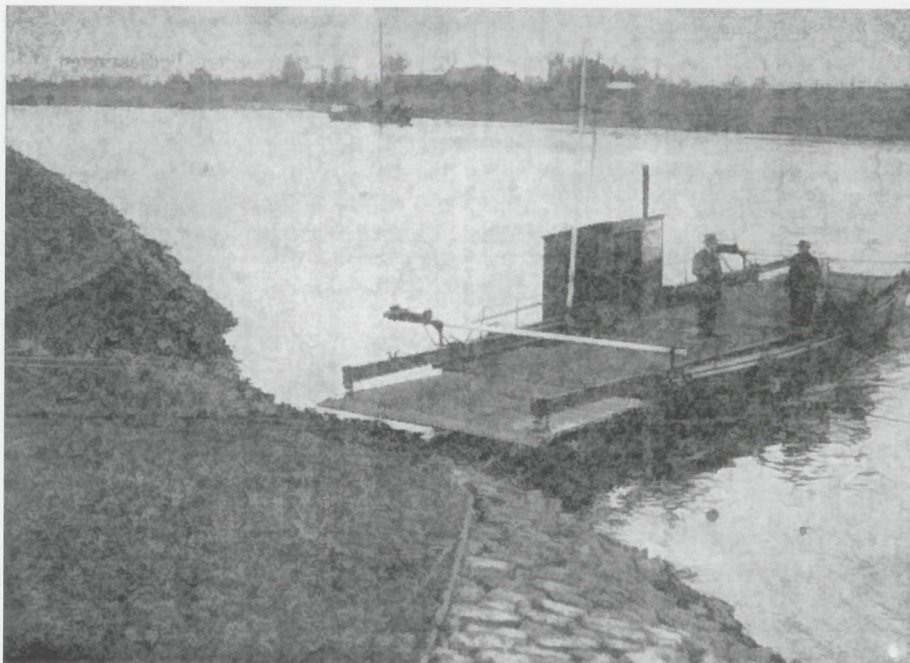
Het ongeluk gebeurde op zaterdag 6 januari 1934. Normaal was zaterdag een werkdag, maar omdat het Driekoningen was, was het nu een vrije dag. Aannemer Mom en zijn zoon hadden besloten die nuttig te besteden.

'De Gelderlander' van maandag 8 januari bood op pagina 2 een uitgebreid verslag van het gebeurde en drukte daarbij twee foto's af. We vervolgen hier met het artikel uit de krant. Wat betreft de kwaliteit van de foto's dient u zich te realiseren dat het hierbij om krantenfoto's van 73 jaar geleden gaat.

Tragisch ongeluk aan het veer te Doornenburg.

Vader en zoon verdronken.

De pont waarop Zaterdag het tragisch ongeluk plaats had. Daarboven vader en zoon Mom uit Haalderen, die bij dit ongeluk om het leven kwamen.

Onze Arnhemsche redacteur schrijft:

Een tragisch ongeval heeft Zaterdagmiddag te half vijf aan het Pannerdensche veer te Doornenburg plaats gehad. De 52-jarige aannemer P.J. Mom uit Haalderen, gemeente Bemmelen, was met zijn 25-jarigen zoon J. Mom aan den overkant van den Rijn geweest voor een zakenbezoek aan steenfabrikanten.

Om naar huis terug te keeren moesten zij bij het Pannerdensche veer den Rijn oversteken. De zoon van den heer Mom bestuurde de auto, een vierpersoons Dodge, die eigendom was van den heer Tap, autoverhuurder te Bemmelen, met wien de heer Mom in bespreking was om den bewusten wagen te koopen. Toen de gierpont den anderen oever had bereikt, is de bestuurder van den auto, die niet afwachtte, dat de pont werd vastgelegd, den vrij steilen oprit van den dijk opgereden.

Door dat weggrijden kwam den pont, die dus niet vastlag, in beweging en het vaartuig kwam van den kant af te liggen. De auto kon blijkbaar den steilen oprit van den dijk niet nemen, althans plotseling stond het vehikel stil en begon tot ontzetting van den veerbaas en den jongen man, die zich op de pont bevond, terug te rijden.

De veerbaas, die het onheil zag aankomen, schreeuwde uit alle macht, rem toch, spring er uit! Of de autobestuurder de kluts kwijt was geraakt, we

weten het niet, maar in een oogwenk was de wagen den Rijn ingereden en met bestuurder en passagier in de diepte verdwenen.

De veerbaas en verschillende omwonenden, de eigenaar van het veer, de bemanning van het politiebootje uit Lobith, allen stelden direct pogingen in het werk om hulp te verleen. Doch eerst na een half uur slaagde men er in de auto, waaraan inmiddels een kabel bevestigd was, aan wal te trekken.

De zoon zat nog achter het stuur, de vader achter in den wagen. De weleerw. heer Reuekamp, kapelaan te Doornenburg, gaf aan de beide slachtoffers de absolutie.

Dr. Brounts uit Doornenburg stelde pogingen in het werk om de levensgeesten van vader en zoon Mom weer op te wekken. Men legde de lichamen in het café van den heer W. Cornelissen, den eigenaar van het Pannerdensche veer. Geruime tijd heeft men getracht door middel van zuurstofapparaten, welke door een inmiddels uit Arnhem gerequireerde Roode Kruis-auto waren meegebracht, de levensgeesten van beide slachtoffers weer op te wekken, doch tevergeefs. Dr. Brounts moest den dood constateeren.

De weleerw. heer kapelaan Reuekamp van Doornenburg had zich inmiddels in verbinding gesteld met den zeereerw. heer v.d. Weij, pastoor te Haalderen, die zich van de droeve taak kweet de echtgenote van den heer Mom er mee in kennis te stellen, dat haar man en haar oudste zoon, die pas sedert 10 weken gehuwd was, tengevolge van een vreselijk ongeluk om het leven waren gekomen. Ook de echtgenoot van de heer Mom Jr. werd direct met het vreeselijke gebeuren in kennis gesteld. De heer Mom Sr. laat 10 kinderen achter.....

Zaterdagavond te half negen arriveerde het parket uit Arnhem onder leiding van den officier van justitie mr. baron Speijart van Woerden, vergezeld van den griffier, teneinde ter plaatse een onderzoek in te stellen. De Dodge werd in beslag genomen en er werden rijproeven mee genomen.

Zeer waarschijnlijk treft den veerbaas geen schuld. Wij hebben ons tot den officier van justitie mr. baron Speijart van Woerden gewend om nadere inlichtingen te verkrijgen omtrent de oorzaak van het ongeval, doch deze bleek niet bereid eenige mededeling te doen.

De lijken der slachtoffers werden met de Roode Kruis-auto uit Arnhem naar het ziekenhuis te Bemmelen overgebracht.

Het reddingswerk werd door vele toeschouwers bijgewoond. Op de plaats van het onheil was zeer spoedig aanwezig de burgemeester van Bemmelen, de heer A. Herckenrath.

Tot zover het integraal weergegeven bericht in 'De Gelderlander'. Wat de leeftijd van Piet Mom betreft zat de krant er een jaar naast: Piet Mom (geboren op 4 april 1880) was 53 jaar oud. Of de beide heren op zakenbezoek waren geweest bij een steenfabrikant is ook niet zeker; de reden kan ook zijn geweest dat ze bij een in aanbouw zijnd huis waren gaan kijken.

Behalve de krant, besteedde ook het geïllustreerde weekblad 'Gelderland in woord en beeld' aandacht aan het ongeluk en wel in de editie van vrijdag 12 januari 1934. Dit keer is het geen gedetailleerde beschrijving van het gebeurde, maar een summiere tekst als onderschrift bij een afgedrukte foto. Zowel de foto als het onderschrift daarbij zijn hiernaast weergegeven. Ook bij deze foto is weer goed te zien dat de dijkoprit inderdaad vrij steil was.

Te Doornenburg is Zaterdag een auto bij het Rijnveer in de rivier gereden; de beide inzittenden, vader en zoon, beiden afkomstig uit Haalderen (Bemmel) verdronken. Hierboven: de plek waar het tragische ongeval plaats had.

In de editie van vrijdag 12 januari 1934 besteedde ook de weekkrant 'De Betuwe' uitgebreid aandacht aan het ongeluk. Hier lezen we dat de veerknecht die de pont bediende de heer Th. Berns was. Behalve deze Berns was een fietser, die zich tegelijk met vader en zoon Mom liet overzetten -de jonge man in het verslag van de Gelderlander- getuige van het drama. In 'De Betuwe' lezen we dat de veerknecht nog heeft geprobeerd de auto tegen te houden, toen deze afsloeg en vanaf de helling terug begon te glijden.

In dit verslag lezen we ook dat de motorboot van de rivierpolitie toevallig op dat moment passeerde. Dit verklaart waarom deze boot, met drie man aan boord, zo snel ter plaatse was en aan de hulpverlening kon deelnemen. Verder komt het uitgebreide verslag in 'De Betuwe' globaal overeen met hetgeen 'De Gelderlander' meldde. 'De Betuwe' kon echter al iets meer over de uitkomst van het gerechtelijk onderzoek melden: zie de hiernaast opgenomen uitsnede van het verslag.

Uit het gerechtelijk onderzoek is gebleken, dat het ongeluk in hoofdzaak moet worden toegeschreven aan het feit, dat de bestuurder, die nog pas kort in het bezit van een rijbewijs was, zijn wagen te vroeg in beweging heeft gebracht en niet voldoende vaardigheid bezat in het juiste gebruik der remmen. Vaststaand mag dus worden aangenomen, dat den voerknecht geen schuld treft.

Toch zijn er nog wel vraagtekens te plaatsen bij deze uitkomst van het gerechtelijk onderzoek. Zoals te lezen is in het eerder aangehaalde verslag in 'De Gelderlander' wachtte Jan Mom niet totdat de pont was vastgelegd. Om hem de gelegenheid te geven de pont te verlaten, moest echter eerst wel de boom omhoog zijn. Dat die boom al geopend was, voordat de pont aan de kant was vastgemaakt, is op zijn minst verwonderlijk. Dat feit had ook tot een heel

ten wagen te koop. Toen de gierpont den anderen oever had bereikt, is de bestuurder van de auto, die niet afwachtte, dat de pont werd vastgelegd, den vrij steilen oprit van den dijk opgereden.

Door dat wegrijden kwam in de pont, die dus niet vastlag, in beweging en het vaartuig kwam van den kant af te liggen.

andere uitkomst van het onderzoek kunnen, wellicht zelfs moeten, leiden.

Uit 'De Gelderlander' van maandag 8 januari 1934. Hier staat te lezen dat de pont nog niet was vastgelegd toen de auto er van af reed.

Omdat 'De Betuwe' pas verscheen op 12 januari 1934 kon dit blad in het verslag ook aandacht besteden aan de begrafenisplechtigheid. Daarover is het volgende geschreven.

Onder zeer groote belangstelling had Dinsdagmorgen de begrafenis plaats op de nieuwe parochie-begraafplaats te Haalderen. Het kerkhof is nog niet geheel gereed, evenwel was voor beide slachtoffers een laatste rustplaats in gereedheid gebracht, waarbij de kerkelijke gebruiken in acht zijn genomen en de ceremoniën werden vervuld. Diepe verslagenheid heeft dit ongeval ook nu weer bij de bevolking teweeggebracht, dat op alle mogelijke wijze getoond heeft mede te leven in het grote leed dat de familie Mom heeft getroffen.

De tekst verwijst naar de grote verslagenheid. Met 'ook nu weer' refereert de verslaggever aan het Haalderse ijsongeluk van 13 februari 1932 waarbij vier mensen om het leven kwamen. Ook die gebeurtenis maakte er diepe indruk.

Voor beide overledenen samen werd één bidprentje, met foto, gedrukt. Voor Piet Mom is daarbij uitgegaan van dezelfde foto waarmee het verslag in 'De Gelderlander' begon. Jan Mom, die we op de foto in de Gelderlander nog met een corsage zien -waarschijnlijk een van zijn trouwfoto's- is hier nu afgebeeld zonder en er is een stropdas toegevoegd.

Zoals uit de aangehaalde tekst uit 'De Betuwe' blijkt, moest de begraafplaats nog in allerijl in gereedheid worden gebracht om vader en zoon Mom in Haalderen te kunnen begraven. De kerk van Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten was op 27 april 1933 in gebruik genomen. Bijzonder treffend is daarbij nog het volgende. Nog maar kort voor het noodlottige ongeval hadden vader en zoon Mom met een aantal andere dorpsgenoten geholpen de kerkklokken in de toren te hijsen. Toen die op hun plaats hingen, hadden de mannen elkaar nog hardop de vraag gesteld, op wiens begrafenis die klokken het eerst zouden luiden....

Gerard Sommers

Gebruikte bronnen:

Divers materiaal beschikbaar gesteld door de heer P. Gaertner/ familie Mom;

'De Gelderlander' van maandag 8 januari 1934;

'Gelderland in woord en beeld' editie vrijdag 12 januari 1934;

'De Betuwe' op microfiche. De Gelderland Bibliotheek van Bibliotheek Arnhem.

Aanwinsten

Sinds het vorige nummer werd onze collectie uitgebreid met 23 kleurenfoto's, de afgelopen jaren gemaakt in Bemmelen en directe omgeving. Bij de presentatie van het Woordenboek van de Gelderse Dialecten vroegen we om een exemplaar en mochten we er een meenemen. Een van onze leden betaalde op 11 februari 1932 zijn verzekeringspremie: wij bewaren nu de kwitantie. Bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Rabobank Bemmelen-Haalderen in 1980 werd een kort historisch overzicht uitgegeven. Weer zevenentwintig jaar later kwam deze in ons documentatiecentrum terecht. De bloeiperiode en de neergang van de bierbrouwerijen in Delft is beschreven in de doctoraalscriptie Algemene Cultuurwetenschappen. Een exemplaar van deze scriptie 'Bierbrouwerijen in Delft' mochten wij aan onze documentatie toevoegen. Ook mochten wij weer diverse bidprentjes en herinneringsplaatjes in ontvangst nemen. De grootste partij die wij in deze periode geschenken kregen, omvatte een herinneringsmedaillon ter gelegenheid van 'Bemmelen 800', acht boeken van de Nijmeegse archivaris Albert Delahaye, vijf overige boeken en vier mappen met kaarten, brieven, etc. Op de laatste thema-avond werd ons een exemplaar van het eerste 'Reclameboekje der Spoorwegen, waarin alle goedkope treinen en alle goedkope personentarieven' aangereikt. Ook in 1932 gingen de kosten kennelijk al voor de baat uit: de eerste eigenaar van dit boekwerk betaalde er 5 cent voor. Via de email kwamen we in het bezit van enkele oude foto's. Degenen die ons bovengenoemde spullen toevertrouwden, danken we vanaf deze plaats nog eens.

Het bestuur

● Juli vorig jaar werd de vloer gelegd voor de supermarkt en de dagwinkels. Op de achtergrond De Assenburg.

● Voordat de promenade gerealiseerd kon worden is eerst de riolering vernieuwd. Een opname van april 1992.

● In februari 1992 lag de achterzijde van De Assenburg overhoop voor de reconstructie van het marktplein.

De Betuwe 24-3-1993

Uut de ouwe deus

Riolering

Ien september 2006 schreef ik dat we binnekort wer 'n nij gezicht zouwe kriegen ien Bommel. 't Centrum was ien dertien jaor tied al wer verouwerd en had dringend 'n opknaburt nodig.

Nou, dezer dagen is 't klaor. Ien de Durpsstraot is heel wat veranderd. Eenrichtingsverkeer en nije stoepen en parkeerplaatsen. Waor asfalt was, liggen nou mooie straotstenen en waor klinkers lagen is nou asfalt.

Alles bij mekaor is 't wel mooi geworden en dat is 'n feesje werd. Dur de ondernemersvereniging wurd, ien samenwerking mit de gemeente, eind mei 'n groot openingsfeest georganiseerd. 't Wur 'n feest vur ons allen.

Op de middelste foto van 't knipsel uut 1993 ku'j lèze dat de riolering wier vernijd. Dat was toen hard nodig en 't duurde tot oktober van dat jaor vurdad alles klaor was. Tot 'n eindje vurbij de toekomstige promenade wier 't vernijd, mar verderop ien de Durpsstraot bleef nog alles bij 't ouwe.

Totdat vurrig jaor zowat heel Bommel op de schup ging. Overal wier de riolering vernijd. Ok op de promenade en daor docht ik bij mien eigen dat 't toch niet gekker mos worden. Alwer nije riolering? Deze lig d'r net ien!

D'r gebeur dan zoveul ien de grond da'j nie precies kun zien wat dan eigenlijk. Ik heb 't mar es gevraagd aon de kerl die daor over geet. Hij het mien goed uitgeleid hoe 't ien mekaor zit. D'r is gin hele nije riolering geleid op de promenade mar 'n extra piep d'r nève, zodat we nou aparte afvoeren hebben vur schön en smerrig waoter. As je huus tenminste ok twee piepen het um alles af te voeren.

Bij ons is 't precies andersum: twee huuzen hebben samen één piep um 't afvalwaoter af te voeren op de riolering. De huuzen stonden d'r al erder as dat de riolering wier aongelijd en de burenen konden toch goed mit mekaor. En 't was nog goeiekôper ok.

Zo ging dat ien die tied!

Maria Janssen

Reacties op het artikel "Op zoek naar A.J. Janssen"

Naar aanleiding van de oproep in het vorige Kringblad om informatie over de Bemmelse tuinder A.J. Janssen kwamen de volgende twee reacties binnen.

1. Jan Buurman heeft een analyse gemaakt van de in het bevolkingsregister genoemde adressen en komt tot de conclusie dat het aannemelijk is dat het adres waar A.J. Janssen woonde, namelijk A417, het huidige adres Karstraat 35 is. Dat huis staat bekend als het huis van "De Stuver" ofwel Roelofs, de melkboer.

2. Mevrouw Costermans heeft contact gehad met de heer Pum Bel, zoon van notaris James Bel. De familie Bel verhuisde in de dertiger jaren van Bommel naar Loppersum en er ging toen inderdaad een dochter van A.J. Janssen met hen mee naar Loppersum. De heer Bel was destijds te jong om zich nu nog iets te kunnen herinneren van het gezin van Janssen.

Op basis van deze reacties kunnen we dus nog geen nadere informatie geven over de Bemmelse tuinder A.J. Janssen.

Adri Stuart

Contributiebetalings 2007

Een aanzienlijk deel van onze leden heeft inmiddels de contributie 2007 betaald, veelal op basis van de oproep in het januarinummer. De leden van wie de contributie volgens onze administratie eind april nog openstond, ontvangen hiervoor begin mei een acceptgiro. Graag willen we iedereen oproepen van de aangeboden acceptgiro gebruik te maken en deze op korte termijn in te sturen. Op die wijze houden we de werkzaamheden rond de contributie-inning, bij een ledenbestand van bijna 500 personen, beheersbaar. Ook vanuit kosten oogpunt zouden we moeten vermijden dat in een later stadium nog herinneringsacceptgiro's verzonden moeten worden. Wij vertrouwen op uw medewerking bij een vlotte afwikkeling.

De contributie voor 2007 bedraagt € 12,50. Tweede en volgende leden uit hetzelfde gezin betalen € 4,50 per persoon. Voor vragen en opmerkingen naar aanleiding van uw lidmaatschap, respectievelijk uw contributiebetalings, kunt u contact opnemen met onze penningmeester, tevens secretaris Gerard Sommers. Adresgegevens zie achterin dit Kringblad.

Het bestuur

Internetwetenswaardigheden

Onderstaande verwijzingen zijn ook te vinden op onze website (het adres staat op de laatste pagina).

Stichting Nederlandse Tabakshistorie (SNT)

Op deze website vindt U een schat aan informatie over historische als ook actuele aspecten van ruim 400 jaar Nederlandse tabakshistorie. De SNT streeft naar het beter toegankelijk maken van dit deel van ons cultuurhistorisch erfgoed en wil dit ook bij andere instellingen zo veel mogelijk stimuleren.

Zie <http://www.tabakshistorie.nl>

Voorouders.net

Deze website noemt zich hét startpunt voor stamboomonderzoek in Nederland. Dat klinkt erg optimistisch, maar het bevat wel een heldere stap voor stap beschrijving van het stamboomonderzoek met diverse verwijzingen naar andere sites. Daarnaast worden verschillende hulpmiddelen behandeld en is er een uitgebreide verwijzing naar andere websites die genealogische informatie bevatten. Zie <http://www.voorouders.net/>

Adri Stuart

Agenda

Historische Kring Bemmeler - Thema-avond dinsdag 22 mei 2007

Op de eerstvolgende thema-avond van onze kring zullen de definitieve onderzoeksresultaten van de opgravingen op het voormalige Liduïnerrein worden gepresenteerd. Sprekers zijn de archeologen Jan Thijssen en Jeroen Wildenberg. Tevens is er gelegenheid de daaraan gewijde en recent gepresenteerde publicatie aan te schaffen. De prijs hiervan bedraagt € 25. De lezing is zoals gebruikelijk in de grote zaal van 'De Kinkel' in Bemmeler, aanvang 20.00 uur en is vrij toegankelijk. Leden van de kring ontvangen nog een persoonlijke uitnodiging.

Kringhuisvesting tijdens de vakantieperiode gesloten

Gedurende de zomermaanden juli en augustus zal de normale openstelling van de kringhuisvesting komen te vervallen. Voor en na deze vakantieperiode is ons documentatiecentrum in 'De Kinkel' geopend op dinsdagochtend van 10-12 uur en op dinsdagavond van 20-22 uur.

Boeken

Historische atlas van Arnhem: Van Schaarsbergen tot Schuytgraaf

De geschiedenis en ontwikkeling van Arnhem worden in de 35 hoofdstukken van deze atlas stap voor stap in beeld gebracht aan de hand van foto's, gravures en schilderijen, maar vooral stadsplattegronden, die vaak eeuwenoud en nauwelijks bekend zijn.

De hoofdstad van Gelderland is tegen heuvels gebouwd en heeft een groen imago als stad aan de Rijn. Het parkachtige karakter van Arnhem is echter pas ontstaan na aankoop van achtereenvolgens Klarenbeek, Sonsbeek en het landgoed Presikhaaf en door de bouw van mooie grote buitenhuizen van rijke Indiëgangers langs de fraaie buitenwegen.

Dit boek voegt echter ook iets toe aan de historie van deze stad. Door de stadsuitbreidingen is er een aantal gebieden bijgekomen die een prehistorisch en Romeins verleden hebben: zeer vroege bewoningssporen, grafheuvels in Schaarsbergen, sporen van nederzettingen uit de Bronstijd op de Hoogkamp en bij Valkenhuizen. Ook wordt ingegaan op de Romeinse en Karolingische ondergrond van Meinerswijk en de Schuytgraaf. Al eeuwen is Arnhem verbonden met de rivier de Rijn, sterker nog ze heeft de rivier verlegd om er beter van te kunnen profiteren (in opdracht van hertog Karel van Gelre). Ook is er een interessante kaart opgenomen over de ontwikkeling van de loop van Rijn en IJssel. Deze sluit goed aan bij de recent door Ferdinand van Hemmen gehouden lezing over het ontstaan van het Pannerdensch Kanaal. Internationaal is Arnhem vooral bekend geworden door de Slag om Arnhem van 1944, ook onze streek heeft daar de nodige pijn van gehad. Maar stad en streek zijn er weer bovenop gekomen en werken samen in het Knooppunt Arnhem Nijmegen.

Deze atlas geeft in vogelvlucht een thematische blik op de ontwikkelende stad en haar omgeving, van ontstaan tot heden en is zelfs ook nog wat vooruitblikkend, zo is de planning van de nieuwe binnenhaven erin opgenomen. Echt een boek om in te bladeren en daardoor aanleiding te vinden op zoek te gaan naar bronnen die meer details laten zien.

Auteur Menno Potjer (1942) was docent geschiedenis aan onder andere een school voor journalistiek en een lerarenopleiding. Hij publiceert regelmatig artikelen over de geschiedenis van Arnhem en de Neder-Betuwe.

ISBN-10: 90 85062 934 en ISBN-13: 978 90 85062 936 gebonden met stofomslag geïllustreerd, deels in kleur, 24,5 x 33 cm 80 blz., € 29.50.

Frans Polman

Historische Kring Bommel

Secretariaat: G.J. Sommers,
De Houtakker 1,
6681 CW Bommel.

Bankrekening: Rabobank Bommel 10.57.26.443

Internetadres: <http://www.historischekringbommel.nl>

Samenstelling bestuur:

Drs. M.H.J.M. Kocken (voorzitter/archeologie)	Klein Rome 28, 6681 PB Bommel.	0481-465522
Email:	marckocken@kpnplanet.nl	

G.J. Sommers (penningmeester/secretaris a.i.)	De Houtakker 1, 6681 CW Bommel.	0481-464933
Email:	g.sommers@hccnet.nl	

M.J.P. Janssen-v.Gelder (bestuurslid/documentatie)	Dorpsstraat 8, 6681 BN Bommel.	0481-464349
---	-----------------------------------	-------------

A.B.P.M. Stuart (bestuurslid/genealogie)	Bakershoeve 106, 7326 DM Apeldoorn.	055-5410637
Email:	a3s@hccnet.nl	

Redactie:

De redactie voor deze uitgave werd gevormd door Maria Janssen, Marc Kocken, Gerard Sommers, Adri Stuart en Joop Verburg. Kopij en andere berichten voor de redactie kunnen worden ingeleverd bij de redactieleden.

De adresgegevens van Joop Verburg zijn:

J. Verburg, Teselaar 61, 6681 BE Bommel, tel. 0481-464933.

Lidmaatschap Historische Kring Bommel:

Deze uitgave wordt gratis verspreid onder de leden van de kring. Wilt u ook lid worden, aanmelding kan plaatsvinden bij het secretariaat. De contributie bedraagt € 12,50 per jaar; tweede en volgende gezinsleden betalen € 4,50. Cadeaubonnen waarmee u familie, vrienden of bekenden een jaarlidmaatschap kunt schenken, zijn verkrijgbaar bij de secretaris.

